AARDEWERK
Raakvlak Archeologisch Onderzoek

Titel:

Sint-Clarastraat 12, Brugge. Omvormen WZC naar instelling 'Ons Huis'

Archeologienota met beperkte samenstelling

Deel 2: Verslag van Resultaten

Project

Omvormen WZC naar instelling 'Ons Huis'
Sint-Clarastraat 12, B-8000 Brugge

Opdrachtgever

Mintus Brugge
Ruddershove 4, B-8000 Brugge

Uitvoerders

Frederik Roelens
Caroline Landscheere
Dieter Verwerft

© AardeWerk-Raakvlak Archeologisch Onderzoek. Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Raakvlak.

Inhoudstabel:

0. Privacy Fiche

Verslag van resultaten

I. Beschrijvend gedeelte

1. Administratieve gegevens
2. Aanleiding
3. Onderzoeksopdracht
   3.1 Vraagstelling m.b.t. het onderzochte gebied
   3.2 Randvoorwaarden
   3.3 Beschrijving van de geplande werken en bodemingrepen
4. Beschrijving van de werkwijze en strategie van het vooronderzoek

II. Beoordeling

1. Historisch-cartografische situering
   1.1 algemeen: het ontstaan van Brugge
   1.2 historische situering van het projectgebied
2. Gaafheid van het terrein: verstoringen
3. Synthese
4. Afweging noodzaak verder onderzoek
   4.1 Inschatting potentieel tot kennisvermeerdering
   4.2 Kader exploitatie potentieel tot kennisvermeerdering
5. Samenvatting
6. Bibliografie
7. Bijlagen

I. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1. Administratieve gegevens:

Projectcode bureauonderzoek:	2020 B164
Naam aanvrager:	Frederik Roelens
Erkennings nummer:	OE/ERK/Archeoloog/2016/00105
Naam site:	Sint-Clarastraat 12, Brugge: Code: BR20CL

Initiatiefnemer en zakelijkrechthouder: Mintus Brugge, Ruddershove 4, 8000 Brugge

Uitvoerder: AardeWerk, Raakvlak Archeologisch Onderzoek

Auteurs: Frederik Roelens, Dieter Verwerft en Caroline Landscheere

Wetenschappelijke begeleiding: niet van toepassing

Bewaring en beheer van de geregistreerde data, vondsten en stalen: Onroerend Erfgoeddepot De Pakhuizen (Raakvlak), Komvest 45, 8000 Brugge

Locatie/vindplaats: West-Vlaanderen, B-8000 Brugge, Sint-Clarastraat 12

Bounding box (te groot, zie archeologieloket)

Kadaster: Brugge, afdeling 5, sectie E, perceelsnummer 773r (zie Plan 2)

Naam site: Sint-Clarastraat 12, 8000 Brugge

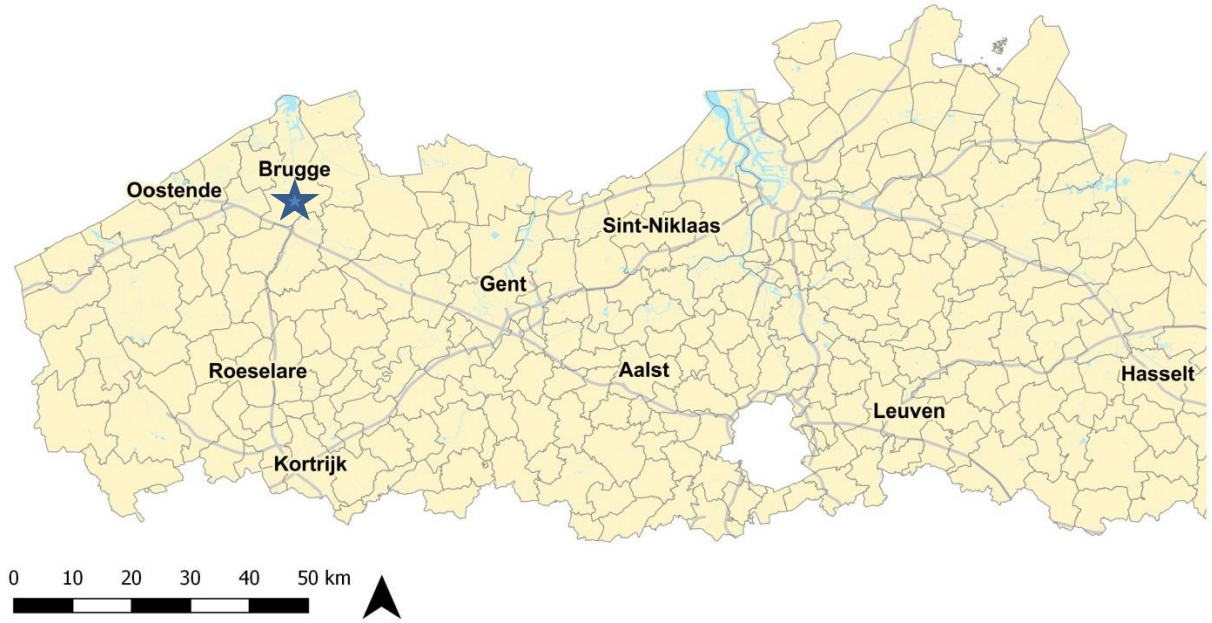
Relevante termen thesauri Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek

Periode: april 2020

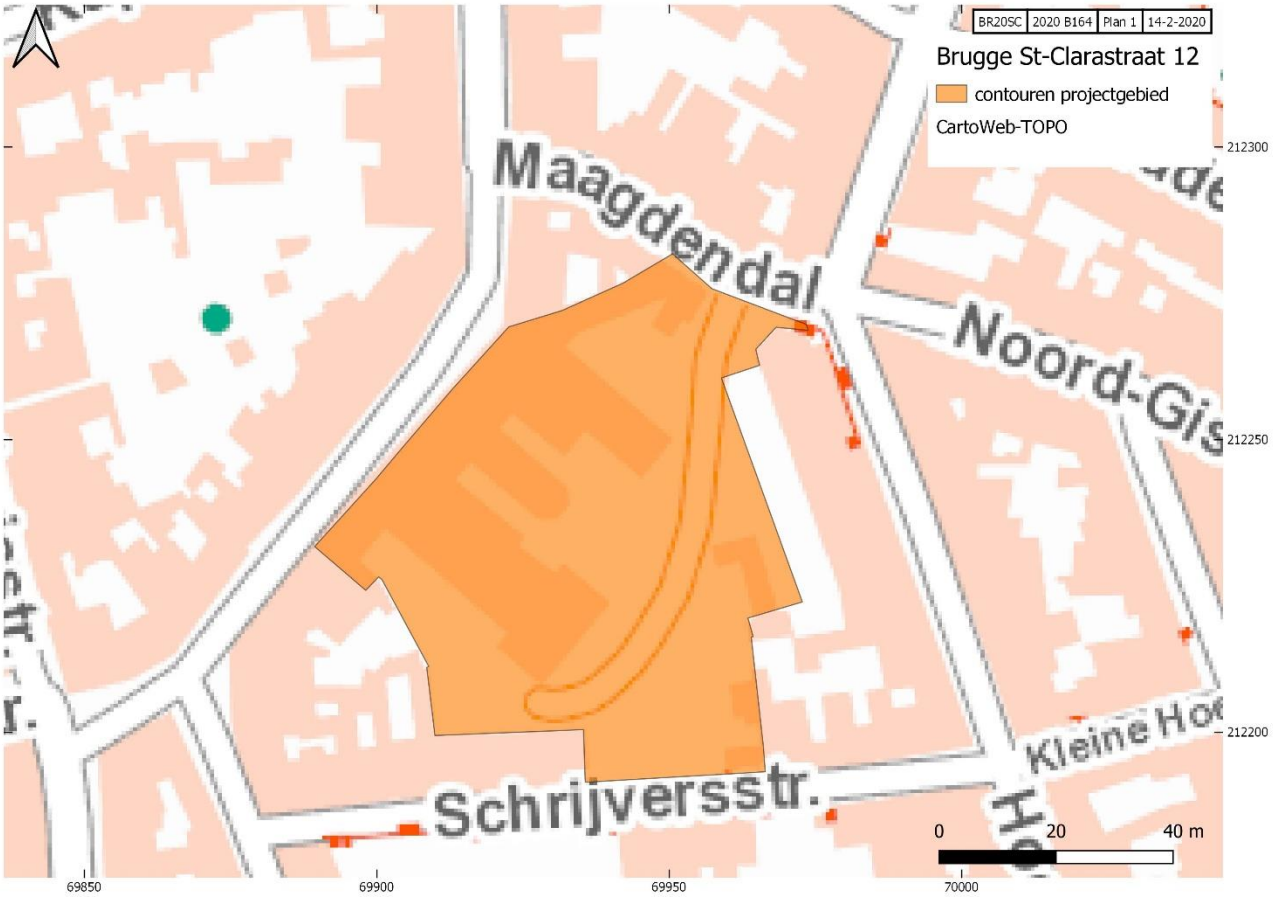
Archeologische verwachting: het potentieel op kenniswinst is, gezien de geplande bodemingrepen, erg onwaarschijnlijk tot onbestaande

Aanleiding van het onderzoek: geplande bodemingrepen: aanleg BEO-veld, sleuf ifv buitenisolatie, funderingssleuf nieuw inkomportaal

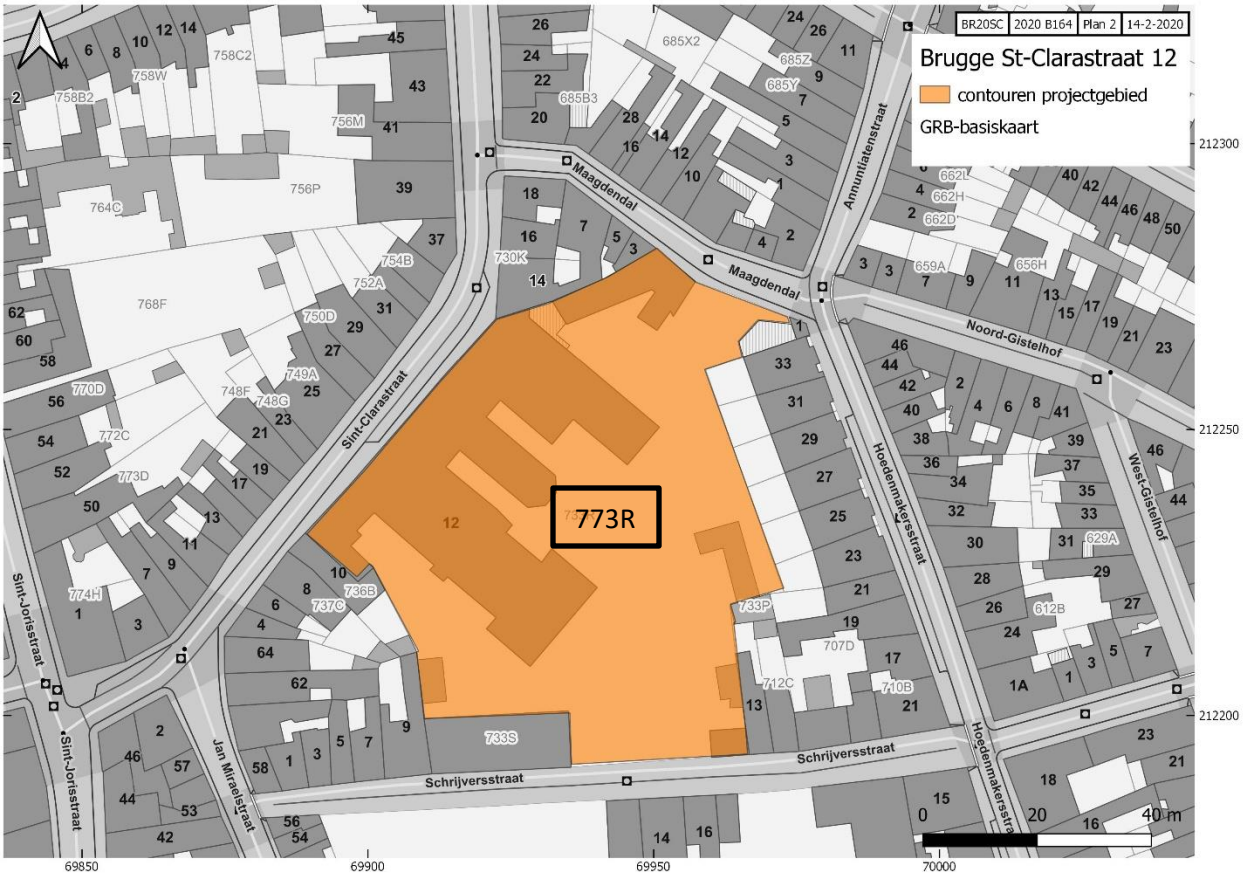
AardeWerk, Raakvlak Archeologisch Onderzoek
Komvest 45
8000 Brugge
T +32 [0]50 44 50 43
E frederik.roelens@brugge.be

Figuur 1: Het projectgebied gesitueerd t.o.v. Vlaanderen (blauwe ster)

Plan 1: Het projectgebied weergegeven op de topografische kaart (oranje polygoon)

Plan 2: Het projectgebied weergegeven op het GRB, met aanduiding van de kadastrale gegevens (oranje polygoon).

2. Aanleiding

Deze archeologienota kadert in een geplande omgevingsvergunningsaanvraag. De bouwheer plant om het voormalige WZC Sint-Clara, gelegen Sint-Clarastraat 12 te Brugge, om te vormen tot instelling 'Ons Huis'. Deze omvorming is hoofdzakelijk een grondige interne renovatie. In functie van energetische maatregelen (na-isolatie van de buitenschil en geothermische energievoorziening) zijn toch enkele bodemingrepen gepland. Het ontwerp is van de hand van architectenbureau Groep III.

Het plangebied bevindt zich administratief in het Sint-Gilliskwartier, in één van de Brugse historische wijken. Op het gewestplan is de hoofdbestemming 'woongebied met cultureel, historische en/of esthetische waarde' (Plan 3 in bijlage). Het complex heeft een U-vormige plattegrond met centraal ingeplante kapel. Huize Sint-Clara, opgenomen op de inventaris bouwkundig erfgoed, was van 1862 tot 1970 een klooster van de zusters der armen. Tussen 1970 en 2015 was er een rusthuis in ondergebracht.

Het projectgebied bevindt zich in een vastgestelde archeologische zone, de historische stadskern van Brugge. Aangezien de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300m² of

meer bedraagt, is een archeologisch vooronderzoek verplicht volgens het Onroerenderfgoeddecreet van 2015. Indien de confrontatie tussen de toekomstige werken en een beperkt aantal doorslaggevende aspecten uit de inschatting van de archeologische waarde van het onderzochte gebied aantoont dat:

1° met hoge waarschijnlijkheid geen archeologisch erfgoed aanwezig is op het onderzochte terrein, of;

2° de toekomstige werken met hoge waarschijnlijkheid geen verstoring zullen veroorzaken aan het eventueel aanwezige archeologische erfgoed, of;

3° verder onderzoek van het terrein in het kader van de toekomstige werken met hoge waarschijnlijkheid niet zou leiden tot nuttige kenniswinst;

kan een archeologienota met beperkte samenstelling opgemaakt worden. Binnen de opzet van deze archeologienota met beperkte samenstelling wordt enkel ingegaan op één doorslaggevend aspect, met name de historische kennis van het onderzoeksterrein (zie C.G.P.12.5.3.2.), beschreven en geanalyseerd in de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008: *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw.*

Een confrontatie van dit aspect met de toekomstige werken wijst immers uit dat verder onderzoek in het kader van de toekomstige werken met hoge waarschijnlijkheid niet zal leiden tot voldoende relevante kenniswinst. In deze archeologienota is het doorslaggevend aspect de enorme hoeveelheid beschikbare historische gegevens en analyses voor het plangebied, in combinatie met de beperkte omvang van de geplande ingrepen.

3. Onderzoeksopdracht

3.1 Vraagstelling m.b.t. het onderzochte gebied

De bedoeling van dit bureauonderzoek is om tot een waardering van het archeologisch potentieel binnen het projectgebied te komen. Op basis van verscheidene bronnen, zoals de nog aanwezige erfgoedwaarden, de landschapshistoriek, de topografie, de geomorfologie, het bodemgebruik, de vegetatie en de historische ingrepen wordt getracht hierover een uitspraak te doen.

Hierbij kunnen volgende onderzoeksvragen gesteld worden:

- wat is de landschapshistoriek van het terrein?
- hoe is het terrein gebruikt geweest?
- speelde het terrein een belangrijke rol in de ontwikkeling van Brugge?
- welke impact hebben de voorziene werken op de bodem?
- is de bodemopbouw intact , gedeeltelijk of volledig verstoord?
- wat betekent dit voor het archeologisch potentieel van het terrein?

3.2 Randvoorwaarden

N.v.t.

3.3 Beschrijving van de geplande werken en bodemingrepen

Zoals hierboven beschreven wil de bouwheer het bestaande plangebied, bestaande uit een complex op U-vormige plattegrond met centraal ingeplante kapel grondig renoveren en omvormen tot instelling 'Ons Huis'.

F1: foto voorgevel in de Sint-Clarastraat (bron: google street view)

F1: foto achterliggend binnenterrein vanaf het Maagdendal (bron: google street view)

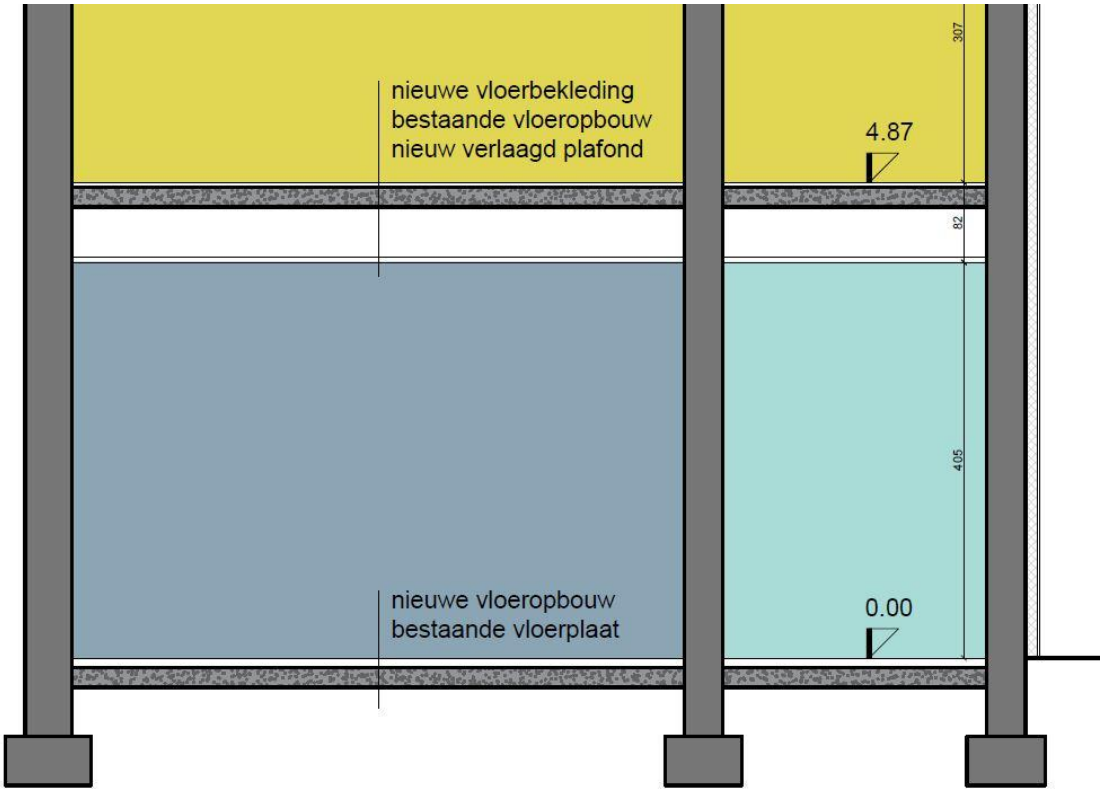
Figuur 2a: bestaande toestand (bron: Groep III)

Het plan bestaande toestand is weergegeven op figuur 2a.

In de huidige omgevingsvergunningsaanvraag gaat het om volgende vergunningsplichtige werken (figuur 2b):

- <u>De interne renovatie van het voormalige WZC</u>

Bij deze interne renovatie worden onder meer de bestaande vloerbedekking verwijderd en wordt een nieuwe structurele vloeropbouw geplaatst. Gezien de hoge ruimtes wordt er in opbouw gewerkt. De bestaande vloerplaat wordt behouden, zoals hieronder weergegeven op figuur 3. Er is dus geen sprake van nieuwe bodemingrepen in het interieur.

Figuur 3: snede met aanduiding van behoud van de bestaande vloerplaat

- <u>Het na-isoleren van de buitenschil (zie syntheseplan)</u>

Om de gebouwschil maximaal te isoleren wordt aan de buitenzijde bijkomende isolatie aangebracht tot aan/tegen de bestaande fundering. Hiervoor wordt rondom het gebouw (met uitzondering van de voorgevel) een sleuf van 0,8m breed gegraven tot op ca 1m onder het maaiveld. Gezien deze sleuf op z'n minst deels samenvalt met de bestaande aanlegsleuf van het gebouw, is het aandeel nieuwe bodemverstoring wellicht erg beperkt.

- Het realiseren van een nieuw portaal/wintertuin

Het huidige bijgebouw, gelegen achter St-Clarastraat nr.14, wordt omgevormd en uitgebreid tot portaal/wintertuin. Hiervoor wordt een zone van 70m² voorzien van een nieuwe vloerplaat (20cm dik) en ter hoogte van de gevel wordt één funderingssleuf (footprint 10m², tot op vorstvrije diepte) voorzien. De op het GRB weergegeven aanbouw is op heden reeds gesloopt. Ook hier is het aandeel nieuwe bodemverstoring beperkt.

Figuur 4: uitsnede met aanduiding van de geplande wintertuin/nieuw portaal (bron: Groep II)

Op het syntheseplan worden deze geplande bodemingrepen grafisch weergegeven (Plan 16).

- Het plaatsen van een BEO-veld

Om de instelling van verwarming en koeling te voorzien, wordt op het achtererf een zogenaamd BEO-veld geplaatst. BEO staat voor Boorgaten Energie Opslag, een warmtepompsysteem dat werkt op basis van geothermie. Het veld zal gerealiseerd worden door het plaatsen van maximaal 30 boringen met een diameter tussen 130 en 150 millimeter. Na het plaatsen van de polyethyleenlussen worden de boorgaten opgevuld met een mengsel van zand, cement, bentoniet en toeslagstoffen. De bodemverstoring is enkel beperkt tot de boorgaten en beslaat samen een maximale oppervlakte van ca 2,1 m² en is dus verwaarloosbaar.

- Omgevingsaanleg (figuur 2b)

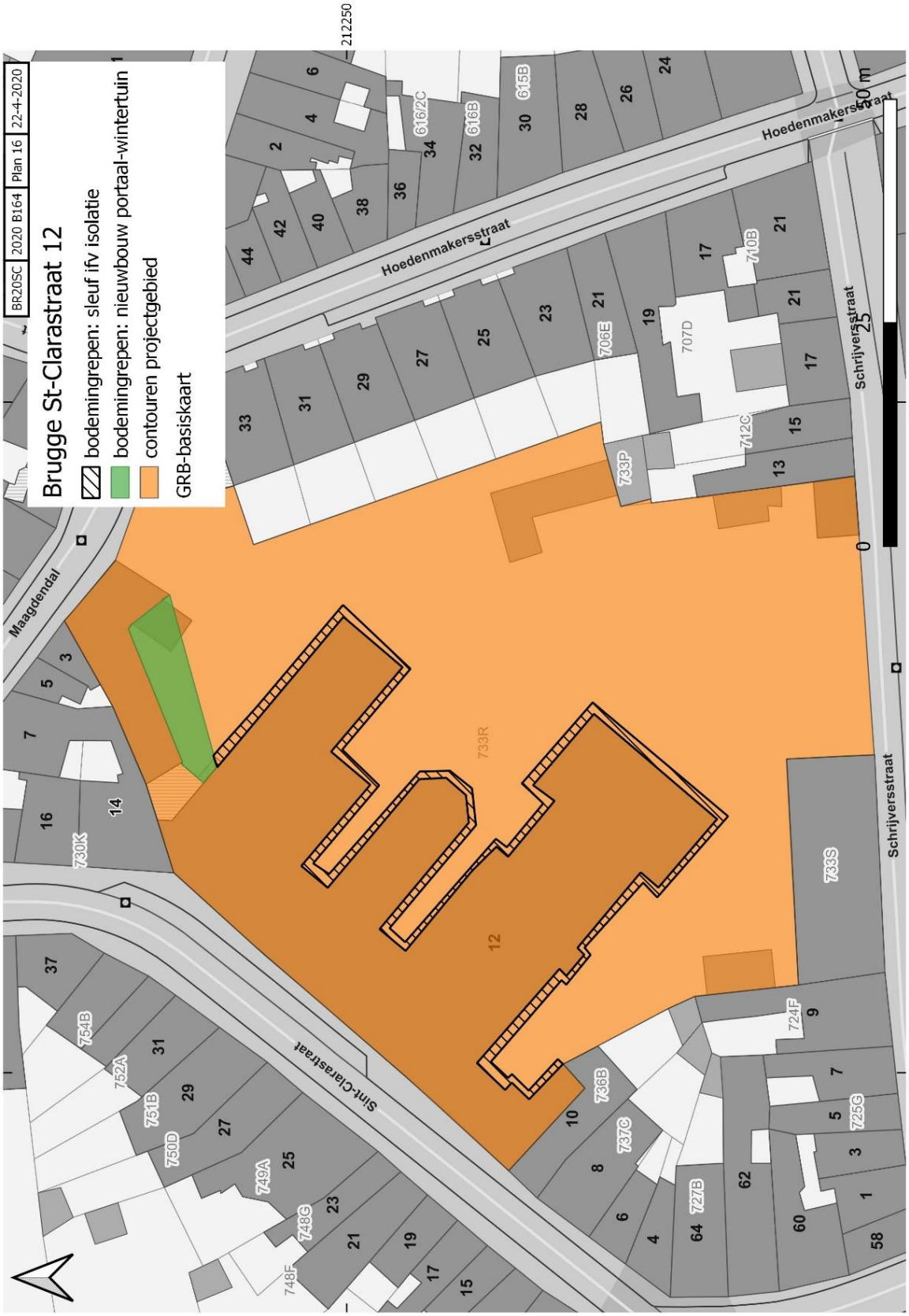
Tenslotte zijn er nog een aantal werken die onder de noemer omgevingsaanleg vallen. Zoals op figuur 2a en op F2 te zien is, is er momenteel vrij veel verharding, bestaande uit kasseien op de achtergelegen tuinzone. In het ontwerp wordt dit kasseiendek verwijderd, in de plaats komt er gras, plantenzones en diverse moestuinzones, verbonden via enkele smalle paadjes in steenslag. Op enkele bomen na worden alle bodem op het terrein behouden.

Enkel één strook, in het verlengde van de kapel, wordt opnieuw verhard als verplichte brandweg. De huidige verharding bestaat uit kasseien (dikte 8-9-tal cm, onderfundering (steenslag) 15 cm). In de plaats komt een waterdoorlatende halfverharding, bestaande uit een onderfundering van 25 cm en een toplaag van 8cm dikte. De geplande werkzaamheden brengen een in verticale dimensie beperkte 'nieuwe' verstoring van circa 10cm met zich mee.

In deel 2, 'Beoordeling' wordt verder nagegaan in welke mate de hierboven opgesomde bodemingrepen een bedreiging vormen voor het potentieel aanwezige archeologische erfgoed en welke verdere stappen al dan niet genomen moeten worden.

Figuur 2b: ontworpen toestand (bron: Groep III)

Plan 16: synthesekaart met aanduiding van de geplande bodemingrepen muv de omgevingsaanleg

4. Beschrijving van de werkwijze en strategie van het vooronderzoek

Deze archeologienota bestaat in eerste instantie uit een bureaustudie (vooronderzoek zonder ingreep in de bodem).

Het bureauonderzoek werd uitgevoerd door een erkend archeoloog van AardeWerk. De nota werd opgemaakt op een PC met Office-software. Het bijhorend kaartmateriaal werd aangemaakt in een GIS-omgeving (QGis). In dit softwarepakket werden de digitale ontwerpplannen ingeladen en geprojecteerd ten opzichte van de WMS-lagen en/of de shapefiles die ter beschikking gesteld worden door de Vlaamse overheid via www.geopunt.be, www.dov.vlaanderen.be, geo.onroerenderfgoed.be en de website van de Centrale Archeologische Inventaris (CAI). Indien mogelijk werd de archeologische informatie aangevuld en/of gecorrigeerd met gegevens uit het archief van Raakvlak en/of van de voormalige Stadsarcheologische dienst van Brugge.

Aansluitend werden een aantal referentiewerken geraadpleegd in diverse bibliotheken. Het gaat om *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge* (Hillewaert en Ryckaert, 2019), *Stedenatlas van Brugge* (Ryckaert, 1991) en *De huizen te Brugge* (Devliegher, 1975). De belangrijkste bron is de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008: *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw.* De eventuele inbreng van een bijkomend wetenschappelijk comité was gezien de aard en omvang van dit project niet noodzakelijk.

Tenslotte willen we Tine Kindt (Mintus Brugge) bedanken voor het aanleveren van allerhande informatie en plannen.

II. Beoordeling

Binnen deze beoordeling wordt enkel ingegaan op de historische beschrijving van het plangebied. Wanneer men dit kader confronteert met de krijtlijnen van de toekomstige werken, kan men immers besluiten dat verder onderzoek van het terrein in het kader van de toekomstige werken met hoge waarschijnlijkheid niet zou leiden tot nuttige kenniswinst.

1. Historisch-cartografische situering

Dit overzicht is grotendeels gebaseerd op de publicatie *Op het Raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge* (Hillewaert en Ryckaert, 2019).

Prehistorie

De oudste sporen op het huidig grondgebied van Brugge dateren uit het einde van de oude steentijd, meer bepaald uit het Allerød (11.950 - 10.760 v.Chr.)(Van Acker, 1986, p.96). Menselijke aanwezigheid (van het type Federmesser-cultuur) werd o.a. vastgesteld in Steenbrugge en Rijckevelde. Het gaat om een kleine groep jagers-verzamelaars die kortstondig verbleven op deze locaties.

De middensteentijd (ca. 10.000 - 5.000 v.Chr.) wordt gekenmerkt door een opwarming van het klimaat. Jagers-verzamelaars vestigen zich in deze periode op de hogere dekzandruggen, zoals bijvoorbeeld op de helling van de dekzandrug ten noorden van de Assebroekse Meersen en op de rug die de Meersen scheidt (Soers, 1987, p.33-35).

De evolutie van jagers-verzamelaars naar sedentaire boeren, die zelf voedsel produceren en dieren domesticeren, vindt plaats rond ca. 5000 v.Chr. In de omgeving van Brugge ontbreken (voorlopig) sporen uit de vroege nieuwe steentijd (Hillewaert et al, 2001, p.22). Vondsten uit deze periode komen voor als residueel materiaal, m.a.w. oudere vondsten in jongere contexten. De gepolijste bijlen die de voorbije decennia op het grondgebied van Brugge aangetroffen zijn, zijn ruim te situeren in de midden of late nieuwe steentijd en het begin van de vroege bronstijd (Hollevoet en Hillewaert, 1997/1998, p.193). Bewoningssporen *in situ* werden bijvoorbeeld aangetroffen in Sint-Michiels (Brugge).

Enkele vondsten uit de binnenstad dateren uit het einde van de nieuwe steentijd (ca. 2000 v.Chr.). Een klokbeker en een vuursteenafslag werden aangetroffen op de rand van een natuurlijke depressie, opgevuld met veen. Deze situeerde zich ter hoogte van de Willemstraat (De Witte, 1992, p.33-45). Fragmenten van een tweede klokbeker werden aangetroffen ter hoogte van de Boeveriepoort (Hillewaert et al, 2001, p.26). Vermoedelijk leefde de klokbekercultuur in onze streken door tot ca. 1800 v.Chr.

Door de afnemende snelheid van de zeespiegelstijging is de volledige kustvlakte rond ca. 1000 v.Chr. geëvolueerd tot een veenlandschap. Het onderzoek van de voorbije decennia heeft heel wat informatie opgeleverd over de grafcultus uit de bronstijd. Op het grondgebied van Brugge zijn diverse voorbeelden van circulaire grafheuvels gekend. Nederzettingssporen uit deze periode daarentegen komen slechts zeer beperkt voor. Er kan verwezen worden naar sporen, aangetroffen in Sint-Andries: site Refuge en site Kosterijstraat (Hillewaert, 2003, p.264).

Tijdens de ijzertijd, vanaf ca. 800 v.Chr. wordt de kustvlakte gekenmerkt door erosie en een sterke uitbreiding van het net van getijdengeulen. Zgn. La Tène-aardewerk werd aangetroffen bij werken aan een huizenblok tussen het Biskajerplein, de Wijnzakstraat en het Sint-Jansplein (Hillewaert, 1995b; Hillewaert 1996). Gelijkaardig aardewerk werd ook aangetroffen op de eerder vermelde site Refuge.

Romeinse periode

Gezien de locatie van het projectgebied in de historische binnenstad van Brugge, werd ervoor geopteerd om in dit overzicht enkel de belangrijkste Romeinse vondsten/vindplaatsen in het centrum van de stad te belichten.

Eerst en vooral dient gefocust te worden op het Romeinse wegennet en het verloop hiervan binnen de begrenzing van de binnenstad (Hollevoet, 2011a, p.42-45). Het is algemeen bekend dat de Steenstraat een aftakking is van de baan Cassel – Doornik. Deze weg vertrekt vanuit Steenvoorde en loopt over Poperinge en Werken (gem. Kortemark) tot Brugge. Hier sluit de weg ten westen van de Smedenpoort aan op de Zandstraat. Hoe de weg vanaf de Smedenpoort precies verloopt, blijft nog steeds onderwerp van vele discussies[1] (Ryckaert, 1991, p.23). In elk geval zal de omgeving van de Zilverstraat doorkruist zijn, waarna de weg de huidige Markt dwarste en verder liep richting Burg. In deze zone moet zich een brug bevonden hebben, die de oversteek over de Reie mogelijk moest maken. Het verdere verloop is opnieuw onduidelijk. Mogelijk liep de weg ter hoogte van de Langestraat verder om het grondgebied Brugge via de Kruispoort te verlaten.

Hoewel de site Fort Lapin zich strikt genomen niet binnen de binnenstad bevindt, wordt het -gezien het belang van de nederzetting- toch kort vermeld (Hollevoet, 1991b, p.46-50). Op het einde van de 19de eeuw werden n.a.v. de uitbouw van een nieuwe Brugse haven (het huidig Groot Handelsdok) verschillende Romeinse vondsten aangetroffen. De vele vondsten wijzen erop dat deze uitgestrekte site één van de belangrijkste sites uit de kuststreek was. In de onmiddellijke omgeving van deze site werden in de 19de eeuw ook restanten van Romeinse vaartuigen aangetroffen. Voor meer informatie kan verwezen worden naar *Een nieuwe kijk op de boot van Brugge* (Vlierman 2011, p.49), gepubliceerd in *Op het Raakvlak van twee landschappen.*

Ook in de binnenstad kwamen reeds op verschillende plaatsen Romeinse sporen aan het licht (Hollevoet 1991b, p.51-52). Wat deze vindplaatsen betreft, is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de locaties waar residueel materiaal of losse vondsten aangetroffen zijn en de locaties waar effectief sporen *in situ* aangetroffen zijn.

Wat de eerste categorie betreft, kan verwezen worden naar de volgende vindplaatsen: de Potterierei, de Snaggaardstraat, 't Zand, Zwijnstraat en Langerei 7 (respectievelijk Jacobs en Verhaege, 1980, p.82; Hillewaert, 1991c; Hillewaert 2000a, p.161; Hillewaert 1990d).

Wat de sites met *in situ* bewaarde sporen betreft, kan vooreerst verwezen worden naar de site Wulpenstraat (Hollevoet, 1991b, p.52). Deze Romeinse bewoningskern situeert zich vermoedelijk langs dezelfde getijdengeul als de site Fort Lapin, maar dan wel op de andere oever. De geul moet

[1] Mogelijke tracés zijn via de Noordzandstraat en het Sint-Amandstraatje of over de Zuidzandstraat en de Steenstraat

deel uitgemaakt hebben van een netwerk dat de verbinding vormde tussen de Reie en de getijdengeulen die de zee en het achterland verbonden. Het is aan te nemen dat de Reie via deze geul afwaterde in het overstromingsgebied. Vermoedelijk werd deze geul- of één van zijn vertakkingen- ook aangetroffen bij boringen langs de Verversdijk (Hillewaert, 2000b, p.155).

Ook op de Brugse Burg worden sinds de jaren zestig van vorig eeuw vondsten uit de Romeinse tijd aangetroffen. De meeste vondsten die *in situ* voorkwamen, kwamen aan het licht bij de bouw van de *Holiday Inn Crowne Plaza* (Thoen, 1991, p.143-147). De vondsten situeerden zich in de top van een veenlaag, die de opvulling vormde van een natuurlijke depressie. Deze depressie sloot duidelijk aan op de helling van de dekzandrug. Het is dan ook vrij waarschijnlijk dat het vondstmateriaal afkomstig is van een Romeinse nederzetting, die zich situeerde op de top van de dekzandrug.

Ter hoogte van de Zilverstraat werden verschillende sporen in situ aangetroffen, ingegraven in het dekzand (De Witte, 1988, p.18-20). Deze vondsten uit de 2de en 3de eeuw n. Chr. zijn interessant, rekening houdende met het feit dat de Zilverstraat zich vlakbij het veronderstelde tracé van de Zandstraat situeert. Vermoedelijk strekte de nederzetting zich verder uit in noordelijke richting. Mogelijk moeten de vondsten die aangetroffen zijn aan de overkant van de Zilverstraat, op de locatie van het vroegere cinemacomplex Kennedy, eveneens met deze nederzetting in verband gebracht worden (Hillewaert 2004, http://www.raakvlak.be/nieuwsbrief.php?itemno=69).

Het voorkomen van Romeinse sporen in situ lijkt ten oosten van de Reie beperkter. Hier kan verwezen worden naar de site Garenmarkt. Het aardewerk dat aangetroffen werd in een sterk organische opvullingslaag van een natte depressie, wijst op de aanwezigheid van een nederzetting in de onmiddellijke omgeving. Verdere gegevens m.b.t. deze bewoningskern ontbreken (voorlopig).

Vroege Middeleeuwen

Tijdens de Merovingische periode bevinden zich op het raakvlak van zandstreek en kustvlakte verscheidene nederzettingen. In de historische binnenstad daarentegen zijn slechts weinig Merovingische vindplaatsen bekend; in vele gevallen gaat het dan nog om sites waar vroegmiddeleeuwse vondsten voorkomen in jongere contexten. Voorbeelden hiervan zijn de site Zwijnstraat en de Burg (Hillewaert, 1991d). Wat de Burg-site betreft, dient wel een mogelijk laat-Merovingisch/vroeg-Karolingisch haardje in de hoek van het Oude Gerechtsgebouw en de Griffie vermeld te worden (De Witte, 1988, p.26-27). Wat de in situ vondsten in de historische stadskern betreft, kan verwezen worden naar de site Sint-Jansstraat (Hillewaert, 2000).

Het gebied, waaruit het latere Brugge zou ontstaan, maakte tijdens de vroege middeleeuwen deel uit van tenminste twee verschillende administratieve eenheden, nl. de *pagus Flandrensis* en de *pagus Rodanensis* (Hollevoet, 2011c, p.103). Volgens de hypothese van J. Noterdaeme ontstond het latere Brugge op de grens van twee uitgestrekte oerparochies die deel uitmaakten van die administratieve districten, nl. Snellegem (pagus Flandrensis) en Sijsele (pagus Rodanensis)(Noterdaeme, 1957). Volgens deze hypothese functioneerde de Reie als grens van beide parochies. De Sint-Salvatorskerk en de O.L.V.-kerk zouden elk aan de uiterste rand van de moederparochie gebouwd zijn, respectievelijk op het grondgebied van de parochie Snellegem en op het gebied van de parochie Sijsele. Deze hypothese verklaarde onder andere de korte afstand t.o.v. de twee kerken.

De stichting van de O.L.V.-kerk vanuit de moederkerk Sijsele kan bevestigd worden op basis van 11de en 12de-eeuwse bronnen. Waarschijnlijk werd de O.L.V.-kerk kort na de Sint-Salvatorskerk gebouwd, vermoedelijk nog voor het einde van de 9de eeuw (Meijns, 2011, p.138-139). De stichting van de Sint-Salvatorskerk vanuit het Merovingische kroondomein van Snellegem is echter allesbehalve zeker (Meijns, 2011, p.139-140). Vooreerst bestaan hiervoor geen doorslaggevende bewijzen. Bovendien heeft archeologisch onderzoek aangetoond dat de O.L.V.-kerk gesticht werd ten westen van de Reie en niet op de rechteroever van de Reie, zoals algemeen aangenomen werd (Hollevoet, 2011c, p.103). De O.L.V.-kerk werd m.a.w. gesticht op een terrein dat wellicht oorspronkelijk deel uitmaakte van de pagus Flandrensis. Dit doet de vraag rijzen of de O.LV.-kerk gesticht is, na de vereniging van de beide *pagi* en nadat de Reie haar grensfunctie verloren had.

Het voorkomen van twee parochiekerken op korte afstand van mekaar toont in elk geval dat de vroegmiddeleeuwse nederzetting welvarend was. Wat de ruimtelijke en functionele indeling van deze handelsnederzetting betreft, zijn de gegevens vrij beperkt. In elk geval stond de nederzetting via een haven en een getijdengeul rechtstreeks in verbinding met de zee. De naam Brugge zou etymologisch verwant zijn met het Scandinavische '*Bryggia*', wat verwijst naar een aanlegplaats (Gysseling, 1971; De Brabandere, 2010). De toponiemen *Wic* en *Koetelwic*, die voor het eerst voorkomen in 13de-eeuwse documenten, zijn mogelijk met deze haven in verband te brengen. De locatie van deze toponiemen is weliswaar onzeker. In het verleden werd aangenomen dat deze vroegmiddeleeuwse haven zich situeerde in de zone ten westen van de Lange Rei, meer bepaald ter hoogte van het Sint-Gilliskwartier (De Smet, 1948; Ryckaert, 1991, p.40). Recentelijk wordt het toponiem Koetelwijk eerder gelokaliseerd ter hoogte van de Koningsbrug, die de Koningstraat verbond met de Spiegelrei (De Meester en Schotte, 2002)

Tot de 10de eeuw, en tijdelijk nog in de eerste helft van de 11de eeuw, konden zeeschepen de stad bereiken via de Lange Rei; ze meerden aan ter hoogte van de natuurlijke depressie van de Spiegelrei. De bewoning geassocieerd met deze aanlegplaats situeerde zich in de zone van de Koningstraat tot het Sint-Jansplein, op een iets hoger gelegen deel net ten zuiden van de depressie. Het gebied ten noorden van de Spiegelrei was drassig en werd omwille van deze reden pas rond 1200 bouwrijp gemaakt. De handelsnederzetting die geassocieerd dient te worden met de havenactiviteiten, wordt omwille van zijn vorm het 'Groot Vierkant' genoemd (figuur 7). Deze zone wordt begrensd door de Groene Rei en de Sint-Annarei; beide zijn segmenten van de natuurlijke loop van de Reie. Verder vormden ook de Spiegelrei en de Kraanrei de begrenzing van dit vierkant. Vermoedelijk behoort het bouwblok tussen de Steenstraat, Wollestraat, Oude Burg en Simon Stevinplein tot deze oude bewoningskern (Hollevoet 2011c, p.104)

Het handelscentrum wint aan belang wanneer de graaf van Vlaanderen rond de Burg een eigen machtscentrum uitbouwt (Dhondt, 1957). N.a.v. de invallen van de Noormannen werd een versterking opgericht, die de lokale bevolking moest beschermen. Wanneer deze versterking precies werd opgericht, is niet helemaal duidelijk. Op het burgplein werden ten noorden van de zandrug een gracht en een eerste wal/ophoging vastgesteld, die mogelijk in verband te brengen zijn met een eerste versterking. De restanten dateren uit het einde van de 9de eeuw (De Witte, 1991, p.93-98). Mogelijk kwam de versterking reeds onder Boudewijn I (837/840 - 879) tot stand.

Volle Middeleeuwen

In de historische binnenstad zijn slechts weinig contexten of vindplaatsen uit de volle middeleeuwen gekend. Mogelijk is dit o.a. het gevolg van de stand van het onderzoek.

Tot één van de belangrijkste vindplaatsen behoort de Brugse Burg. Boven de hierboven besproken mogelijke restanten van de eerste versterking, werd een aanzienlijk ophogingspakket aangetroffen in associatie met een rij palen. Mogelijk gaat het hier om een verbreding van de zandrug, die op deze locatie opmerkelijk smal was. De palen dienden in dit geval wellicht ter bevordering van de stabiliteit. Op basis van dendrochronologie van de palen kon vastgesteld worden dat het ophogingspakket voor 950 tot stand gekomen is (De Witte et al, 2000, p.179-182).

Rond de ophoging kwam in de depressie ten noorden van de zandrug een gracht met een breedte van ca. 12m voor (De Witte, 1991, p.101) Het boogvormige tracé van de gracht kon gevolgd worden vanaf de Hoogstraat, waar ze de zandrug waarschijnlijk doorsneed en aansloot op de Groene Rei. Het westelijke verloop kon slechts beperkt onderzocht worden tot onder het kapittelklooster. Het verdere verloop is onzeker. Mogelijk doorsneed de gracht opnieuw de zandrug en sloot ze aan op de depressie of de Groene Rei. Het is ook niet onmogelijk dat de gracht aansloot op een gracht, die zich tussen de Steenstraat en de Oudburg bevond en op die manier deel uitmaakte van de afbakening van een vroege stadskern.

Bovenop het ophogingspakket werd de Sint-Donaaskerk gebouwd. Het ging om een centraalbouw, meer bepaald een octogoon, omgeven door een ommegang. Ten westen van de ommegang situeerde zich de westbouw (Devliegher, 1991). De opgraving heeft spijtig genoeg geen rechtstreekse gegevens opgeleverd om de eerste kerk te kunnen dateren. Dit geldt eveneens voor het kapittelklooster dat zich ten noorden van de centraalbouw, boven de gedempte burchtgracht, situeerde en volgens de opgravingsgegevens tot een jongere bouwfase dan de kerk behoorde. Op basis van de opgraving kan enkel gesteld worden dat voor en omstreeks 950 belangrijke bouwactiviteiten plaatsvonden op het Burgplein.

Op het Burgplein werd op verschillende locaties ook een veldstenen muur aangesneden, die een min of meer vierkant areaal begrensde. Het zgn. *castrum* situeerde zich rond de oorspronkelijke burchtgracht en rond de kapittelgebouwen. Vermoedelijk maakten ook torens deel uit van deze versterking (Devliegher, 1991, p.84-89). Verder gegevens over de interne indeling van deze elitaire site ontbreken volledig.

Stadshuizen uit de 10de-11de eeuw, zgn. Stenen, zijn in tegenstelling tot in andere steden zoals Gent, nagenoeg niet meer bewaard in de binnenstad. De vroegste resten van deze elitaire woningen zijn doorgaans te dateren in de 12de eeuw.

Andere bewoningssporen uit de volle middeleeuwen, zoals ophogingspakketten, kuilen en grachten, komen wel verspreid in de binnenstad voor. Tot deze periode behoren bijvoorbeeld verschillende ophogingslagen en kuilen, aangetroffen aan de oostzijde van het Simon Stevinplein (Hillewaert, 1995c). Diverse waarnemingen leverden ook gegevens op m.b.t. de zone tussen de Oude Burg en de Steenstraat in deze periode. Uit de waarnemingen kan afgeleid worden dat het gebied ten zuiden van de Oude Burg bij de bedding van de Dijver hoorde en zeker niet bewoond werd in deze periode (De Gryse en Hillewaert, 2006, p.54). Verder werden bij rioleringswerken in de Oude Burg

verschillende kuilen uit de 11de/12de eeuw vastgesteld, wat aantoont dat het straatracé op deze plaats zeker niet oorspronkelijk is (Hillewaert, 1995d).

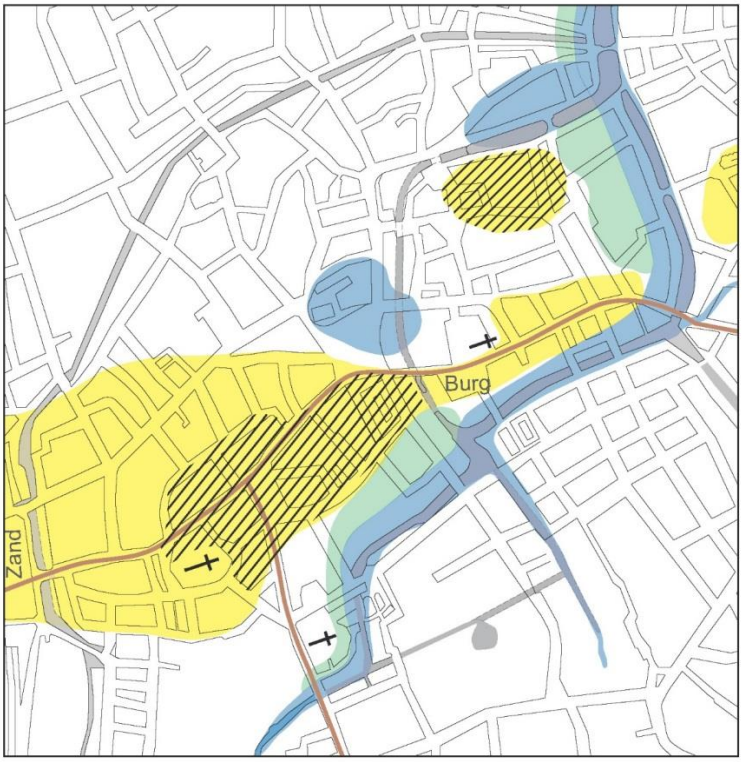
Tijdens het onderzoek n.a.v. de bouw van het concertgebouw op het Zand werden een laag uit de 9de-11de eeuw en een poel uit de 11de eeuw aangetroffen, die afgedekte werden door een steriel zandpakket, dat mogelijk in verband te brengen is met het uitgraven van de Reie door de zandrug omstreeks 1127-1128 (Hillewaert, 2000a, p.161). Volledigheidshalve dienen ook de site van het Bisschoppelijk Paleis en aan de Zwijnstraat vermeld te worden (Hillewaert, 2000, p.158).

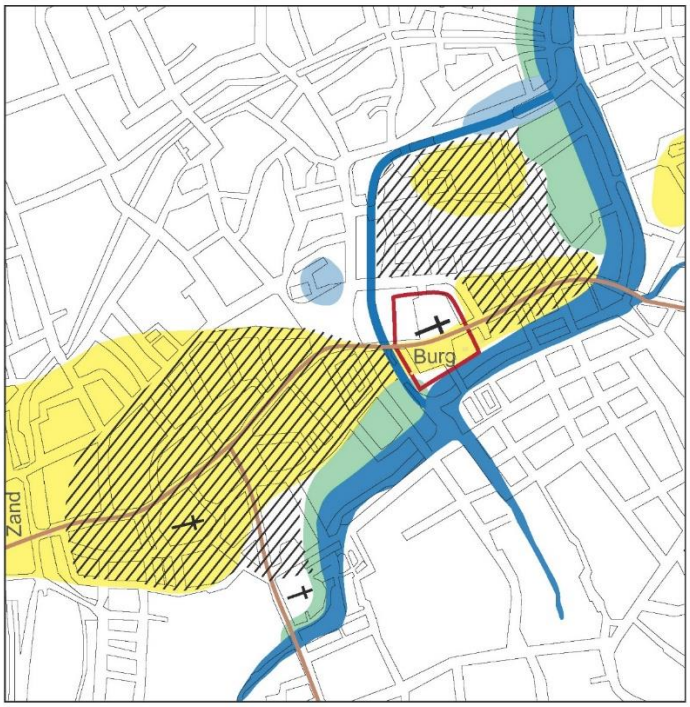
Figuur 5a: Reconstructie van het landschap waarin de nederzetting die later Brugge genoemd wordt zal groeien. Legende: donkerblauw: burchtgracht, middenblauw: Reie, lichtblauw: depressie, groen: overstromingszone van de Reie, geel: zandrug, (bron: Hillewaert et al, 2011, p.119)

Figuur 5b: Reconstructiekaart van het Brugse centrum in de eerste helft van de 10de eeuw. Legende: oranje: burchtzone, bruin: wegas, arcering: bewoning (bron: Hillewaert et al, 2011, p.145)

Figuur 5c: Reconstructiekaart van het Brugse centrum in de tweede helft 10de eeuw. Legende: blauw: Reie, lichtblauw: depressie, groen: overstromingszone van de Reie, geel: zandrug, bruin: wegas, arcering: bewoning (bron: Hillewaert et al, 2011, p.150)

Figuur 5d: Reconstructiekaart van het Brugse centrum in de 11de eeuw. Legende: rood: burchtmuur, blauw: Reie, lichtblauw: depressie, groen: overstromingszone van de Reie, geel: zandrug, bruin: wegas, arcering: bewoning. (bron: Hillewaert et al, 2011, p.150)

Het ontstaan van Brugge

In het begin van de 12de eeuw breidde de stad zich verder uit in westelijke richting over de zandrug. Op basis van het huidige stratenpatroon kan afgeleid worden dat de ontwikkeling van de bouwblokken tussen de Markt en het Zand in min of meer concentrische kringen vanuit de Oudeburg gebeurde (Ryckaert, 1991, p.64). Na de moord op Karel de Goede in 1127 werd het toenmalige stadsareaal begrensd door een eerste omwalling, die grotendeels het tracé van de huidige binnenreien volgt. In het zuiden en het oosten werd de omwalling gevormd door de Reie vanaf het Sint-Janshospitaal via Dijver, Groene Rei, en Sint-Annarei. In het noorden en het westen werd ze gevormd door de grotendeels gegraven Goudenhandrei, Augustijnenrei, Speelmansrei en Poortgracht. De stad was toegankelijk via zes stadspoorten. De poortstraten vormen belangrijke in- en uitvalswegen en groeien later uit tot commerciële assen. Binnen de omwalling situeerde zich het Groot Vierkant, de kern op de centrale zandrug en de burcht (figuur 8).

In de tweede helft van de 12de en de 13de eeuw groeit Brugge uit tot een belangrijke handelsmetropool. Brugge geniet faam als het exportcentrum van Vlaams laken. Engels wol wordt ingevoerd en in Brugge verwerkt. De economisch gunstige situatie zorgt voor een demografische groei. Buiten de eerste stadsomwalling ontstaan nieuwe wijken. In 1297 wordt gestart met de bouw van de tweede stadsomwalling. Aanvankelijk bestond deze uit een dubbele gracht, een aarden wal met houten palissade en negen stenen poorten. Het omwalde gebied correspondeert met het stadsareaal binnen de huidige vesten. De bestuurlijke indeling wordt aangepast. De Markt vormt het centrale punt met de poortstraten en waterlopen als scheidingslijnen tussen de verschillende wijken

(AOE, erfgoedobjecten, id:121224). Het plangebied wordt met de aanleg van de tweede omwalling opgenomen in het stedelijk weefsel van de stad.

Ook in de 14de eeuw is Brugge een Europees handelscentrum. Tijdens de Bourgondische periode heerst een ware bouwwoede. Grote projecten worden gerealiseerd. Ook de ambachten bouwen vanaf de 15de eeuw eigen huizen. Deze huizen zijn bedoeld als statussymbool. De achteruitgang van de lakenindustrie, de strenge handelsreglementering, de concurrentie van de snelgroeiende handelsmetropool Antwerpen en de politieke omstandigheden zorgen voor een achteruitgang van de economie vanaf 1480.

Brugge doet beroep op Keizer Karel gedurende de periode 1515-1555 om de welvaart te herwinnen. Er ontstaat een ware publiciteitscampagne. Ondanks de vele inspanningen valt de handel via het Zwin stil door de Opstand van de Nederlanden (1566-1648). Oorlog en economische malaise kenmerken het laatste kwart van de 16de eeuw.

Vanaf de 16de eeuw zijn een aantal kaarten van Brugge overgeleverd, waarop het projectgebied aangeduid kan worden (zie verder II.2.2). De kaarten zijn getuige van de omvang die Brugge in deze periode reeds aanneemt. Ondanks de economische malaise op het eind van de 16de eeuw is Brugge gedurende de middeleeuwen uitgegroeid tot een metropool.

Gedurende de Spaanse periode is er een versteningsproces van het centrum. De stadskerken worden na de beeldenstorm in ere hersteld binnen de Contrareformatie. In 1614 wordt de tweede stadsomwalling omgevormd tot een gebastionneerde vesting. Ca. 1620 kent de stad 27.000 inwoners binnen de vesten. Gedurende de 17de eeuw worden ook een groot aantal ambachtshuizen opgetrokken.

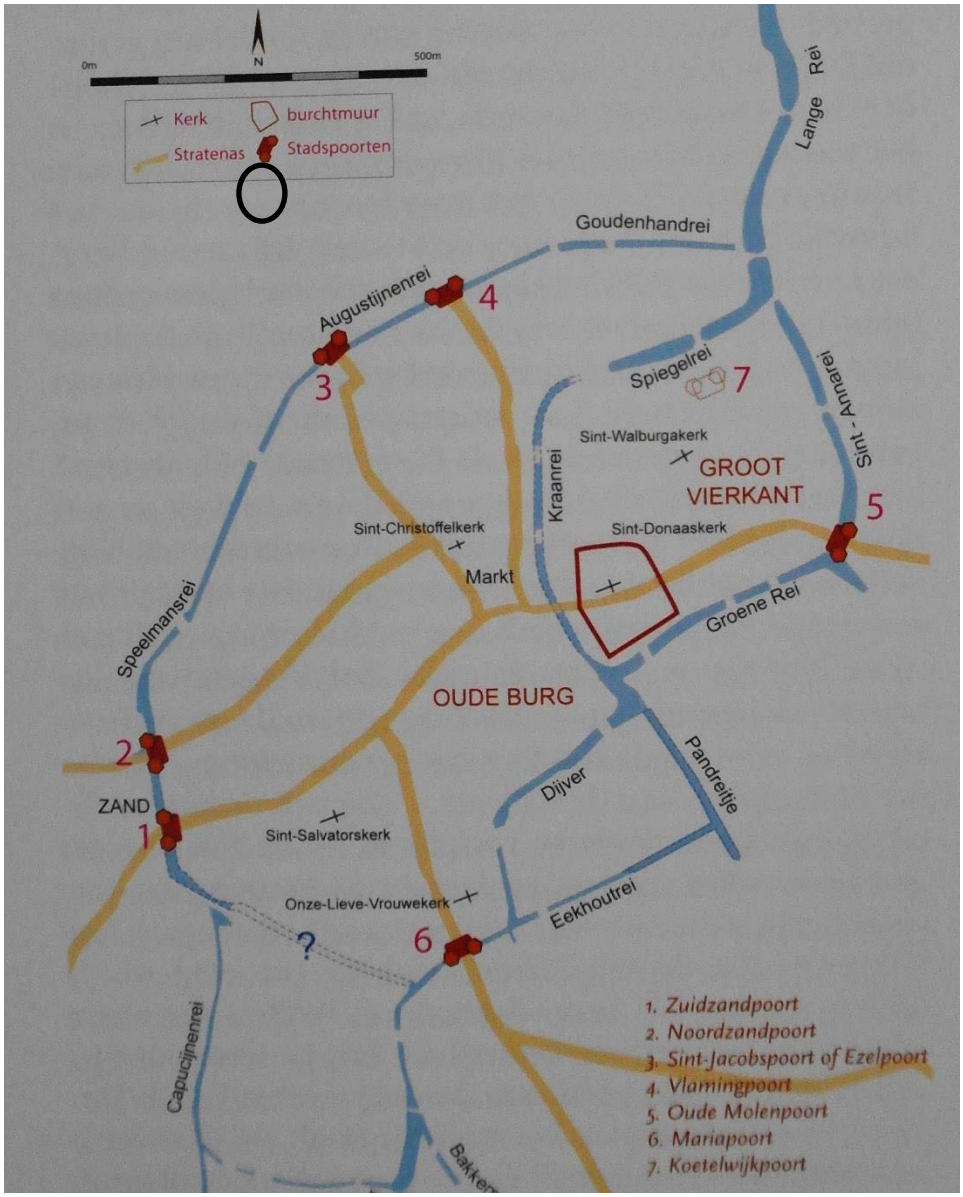
Tijdens het Oostenrijkse bewind in de 18de eeuw kent de stad een wederopbloei. Er worden in deze periode een aantal belangrijke infrastructuurwerken uitgevoerd, die een invloed hebben op het middeleeuws handelscentrum. In deze periode krijgt de Markt tevens zijn classicistische uitstraling.

Onder het Franse bewind, eind 18de eeuw, wordt Brugge hoofdplaats van het Leie-departement. Er volgt een sekwestratie van religieuze goederen die op een diverse wijze verloopt. De Sint-Donaaskerk op de Burg wordt gesloopt.

Na de onafhankelijkheid van België wordt Brugge de hoofdstad van West-Vlaanderen. Economisch gaat het met Brugge gedurende deze 19de eeuw minder goed. De industrialisatie van Brugge komt slechts moeizaam op gang. Door de textielcrisis is er een plattelandsvlucht, wat resulteert in een demografische groei binnen de stad. Het inwonersaantal stijgt van 39.000 tot 50.000. In de tweede helft van de 19de eeuw groeit binnen intellectuele kringen de bezorgdheid over het historisch erfgoed van Brugge. Een voorbeeld is architect Delacenserie. Als stadsarchitect (1870-1892) is hij verantwoordelijk voor de meeste restauraties binnen en buiten de eerste stadsomwalling. Ook zijn leerling De Wulf is een voorstander van het behoud van de historisch gegroeide stedelijke infrastructuur. Pleinen, monumenten en aansluitende architectuur werden in hun historische samengroei gerespecteerd. De aantrekkingskracht die Brugge reeds in de 19de eeuw uitstraalt op kunstenaars en buitenlandse bezoekers, stimuleren het toerisme en de economie. Reeds in de jaren 1880 ontstaan toeristische verenigingen die dit toerisme coördineren. De reeds bestaande hotels kunnen niet langer aan de groeiende vraag naar accommodatie voldoen, wat leidt tot de bouw van

heel wat nieuwe hotels. Getuige van het historische bewustzijn van de stad Brugge is de continuïteit van het stadsplan doorheen de 19de en 20ste eeuw.

Door haar ligging achter het front heeft Brugge geen noemenswaardige vernielingen doorstaan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Tijdens het interbellum gaat verbouwen en restaureren van historische bouwen verder. Eigenaars op de Burg en de Markt worden aangemoedigd hun huizen te restaureren in Neo-Brugse stijl. Functieverschuivingen binnen het centrum geven echter aanleiding tot verbouwingen. Bioscoopzalen, winkels, warenhuizen, etc. nemen historische gebouwen over. De enorme ontwikkeling van het verblijfstoerisme resulteert in de opmerkelijke toename van hotels in het centrum van Brugge gedurende de 20ste eeuw (AOE, erfgoedobject: 121224)

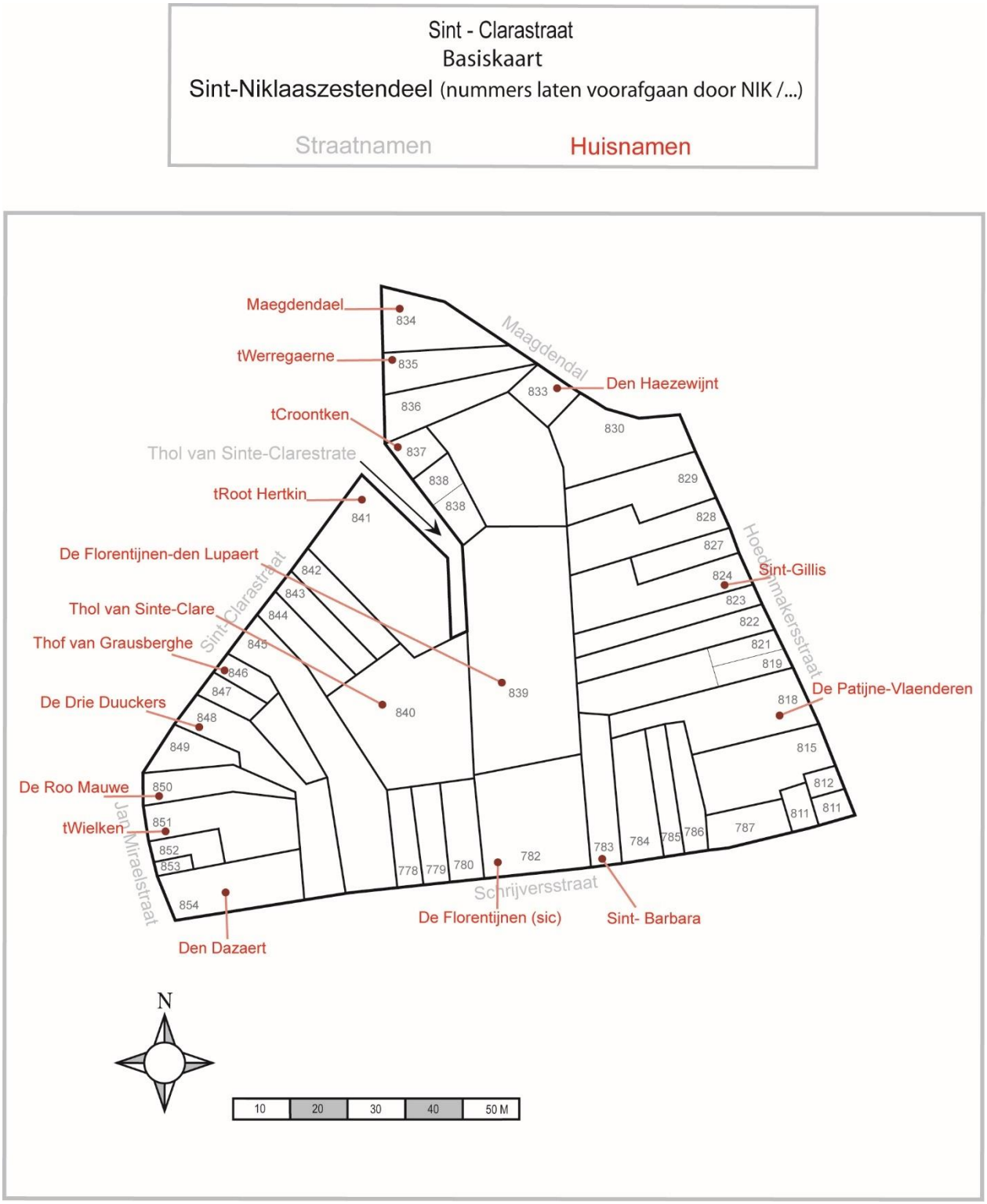

Figuur 6: Reconstructiekaart van het Brugge van Galbert in het begin van de 12de eeuw met aanduiding van het projectgebied (zwarte polygoon)(bron: Hillewaert, 2011, p.152)

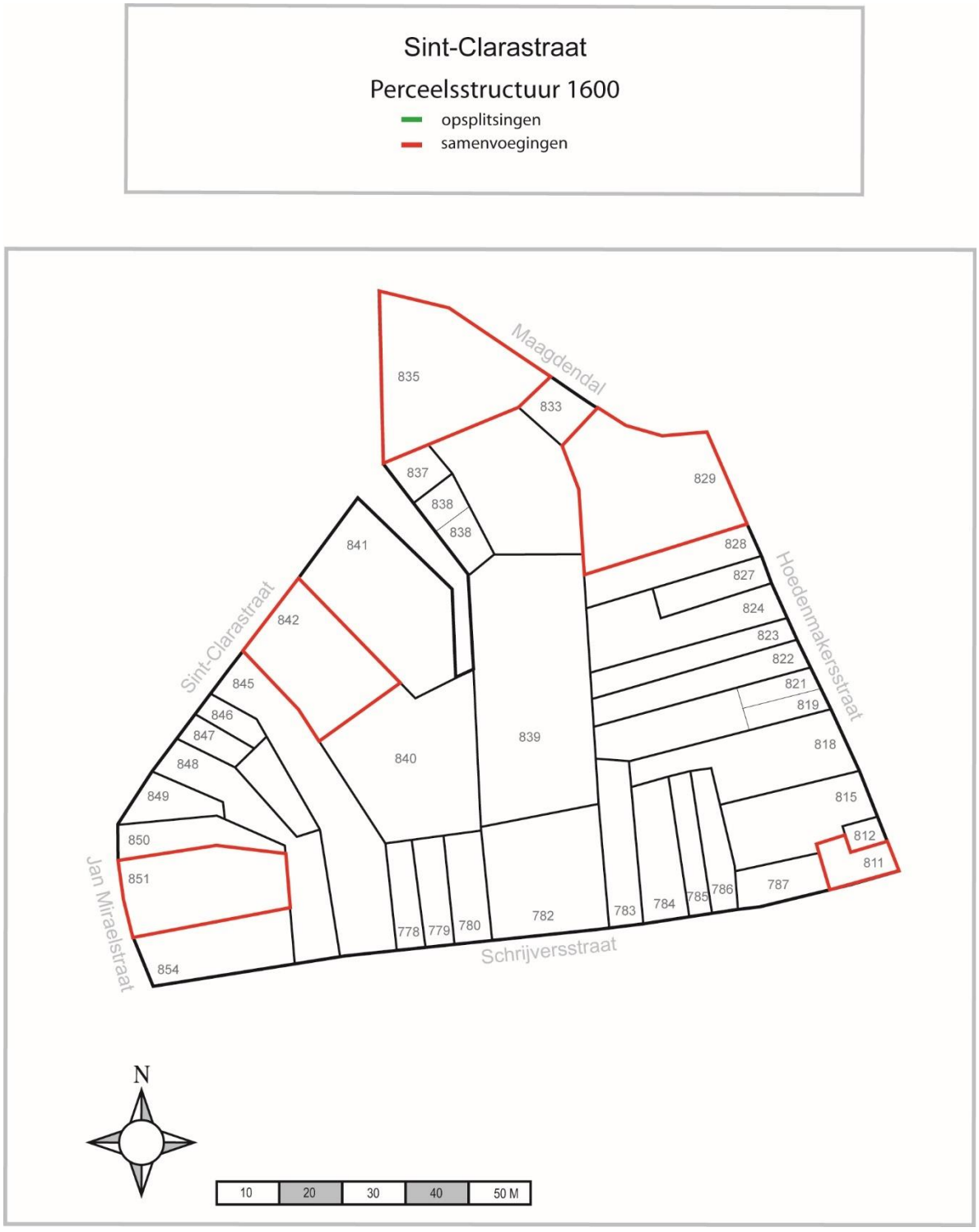
2.2 Historische situering van het projectgebied

In de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008, getiteld *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* wordt het bouwblok begrensd door Sint-Clarastraat, Maagdendal, Hoedenmakersstraat en Schrijversstraat als één van de typewijken onderzocht. Concreet wil dit zeggen dat er voor het volledige plangebied een enorm exhaustief archiefonderzoek uitgevoerd werd. Op deze manier kennen we voor het plangebied alle individuele percelen, de bijhorende huisnamen, de aard van de voorgevel (hout of steen), de aard van de zijgevels, de opeenvolgende eigenaars, de perceelsmutaties (opsplitsen of samenvoegen), de evolutie van de huurwaarden, de ligging van het verdwenen steegje, bijkomende in-of uitgangen, de organisatie van de watervoorziening en toiletten tot de aard van de tuinomheining. Voor het grondgebied Brugge gaat dit om één van de meest gedetailleerde studies.

Deze gegevens werden vervolgens geanalyseerd en waar mogelijk cartografisch weergegeven. Het is weinig zinvol om integrale delen uit dit doctoraat hieronder te reproduceren. In deze archeologienota met beperkte samenstelling zijn hieronder enkele van deze kaarten opgenomen, ter illustratie van de fijnmazigheid van de informatie. Alle kaarten zijn ©Heidi Deneweth.

Typewijk Sint-Clarastraat, basiskaart

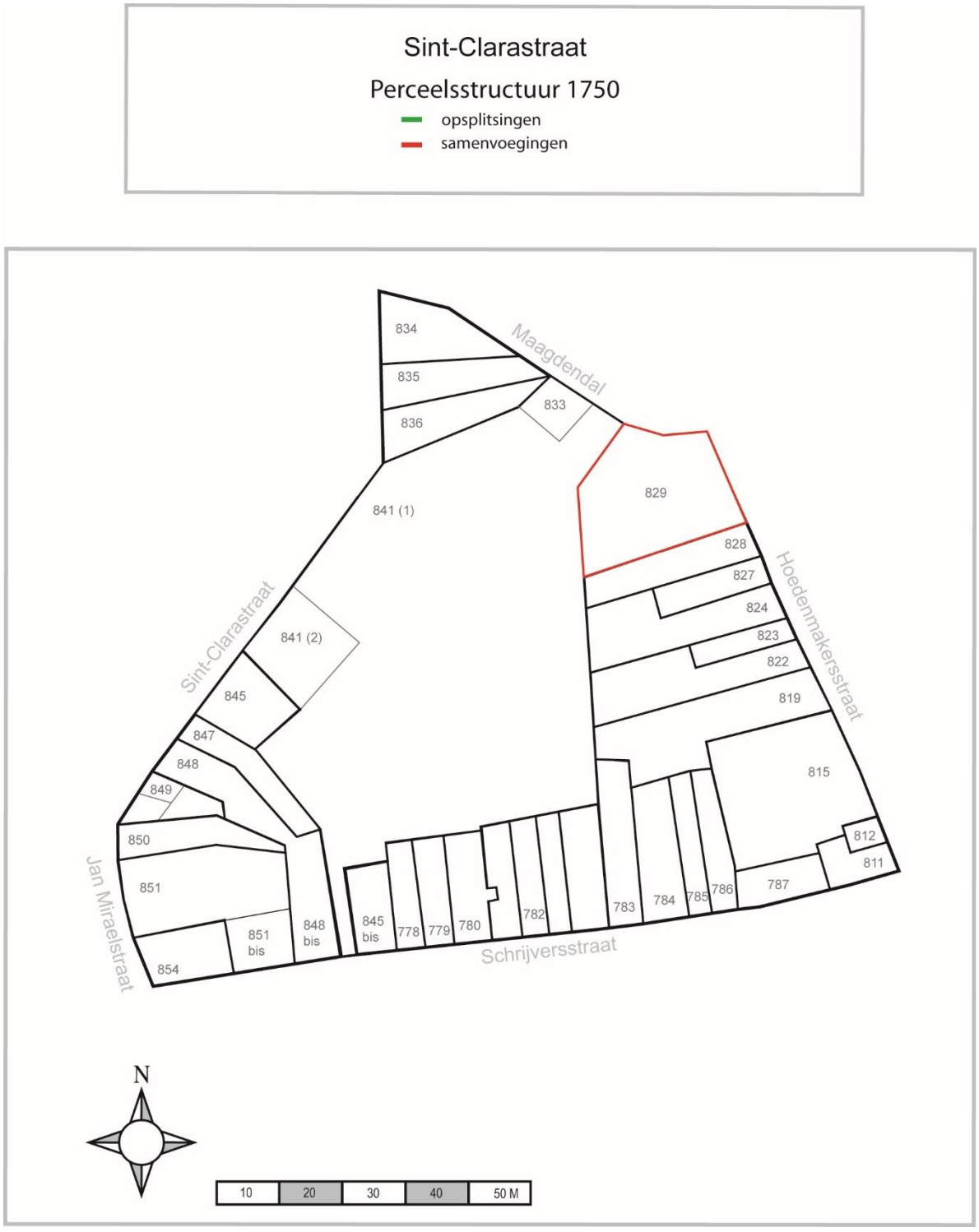
Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1600

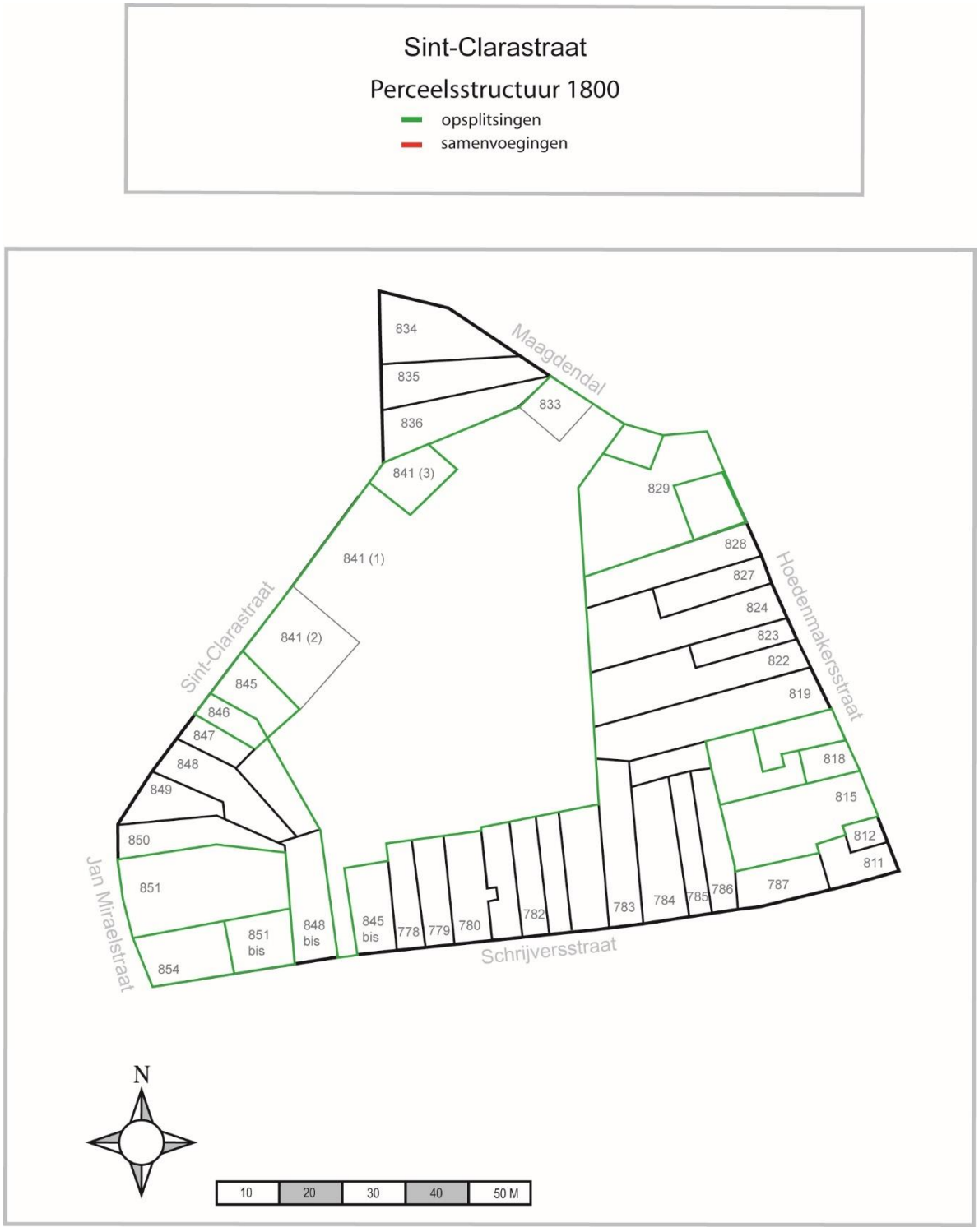
Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1650

Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1700

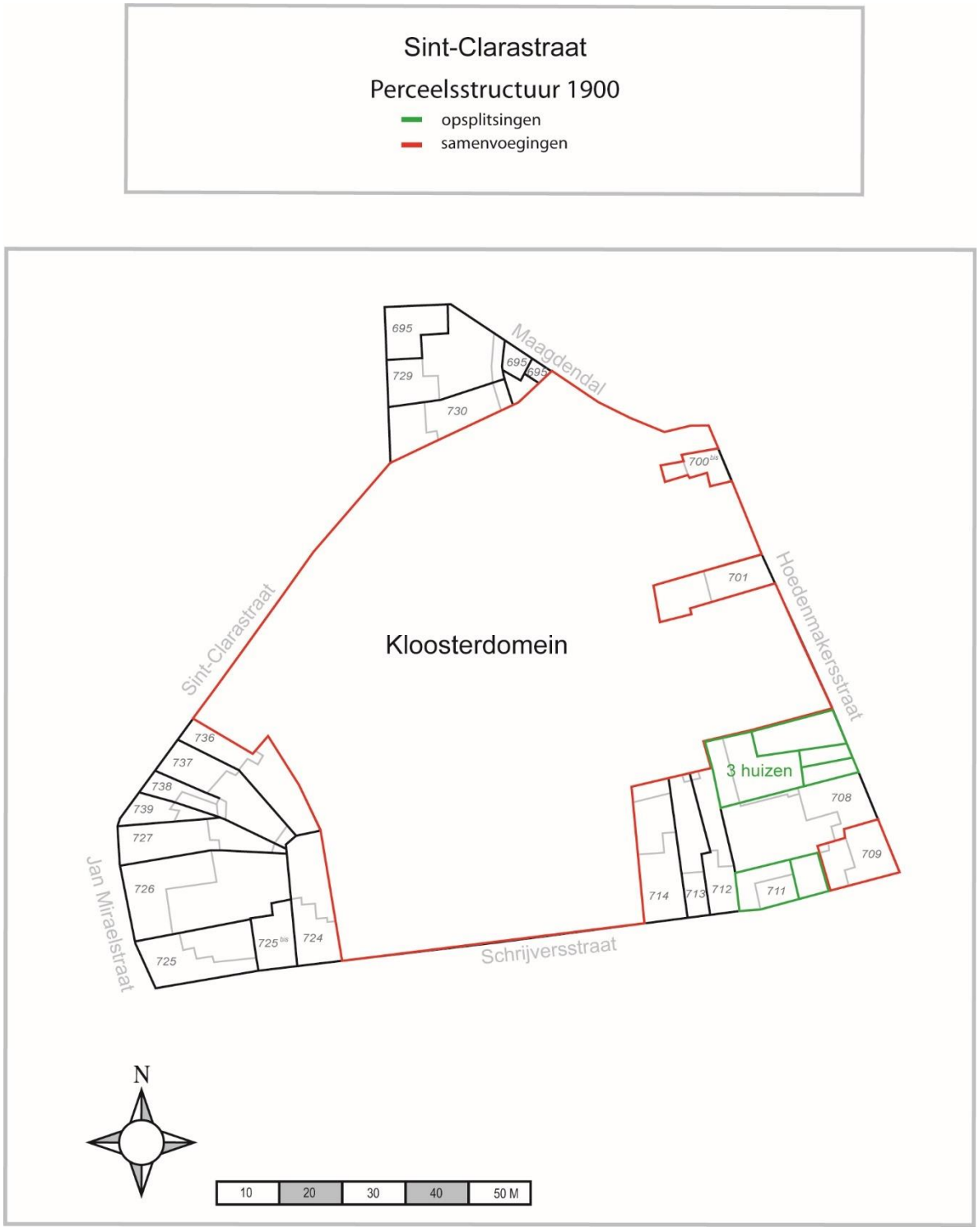
Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1750

Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1800

Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1835

Typewijk Sint-Clarastraat, perceelsevolutie 1900

Typewijk Sint-Clarastraat, aanduiding van alle gekende vrije en gemeenschappelijke toiletten

Deze studie eindigt omstreeks 1900. Op het plangebied staat er op dat moment een klooster van de zusters der armen, dat fasegewijs tot stand komt. Ook uit deze periode is er een omvangrijk aantal bronnen beschikbaar, waaronder diverse bouwvergunningen en historische foto's. De zusters

verlaten het klooster in de jaren 1960, waarop de Brugse architect L.Viérin het grondig verbouwd tot een rusthuis. Op de inventaris bouwkundig erfgoed is volgende data beschikbaar:

1862: aankopen van grote tuin en drie huizen aan de Sint-Clarastraat van twee bouwlagen met lijstgevel en dakkapellen, gedateerd 1762, en trapgevel.

1863: aanpassingswerken door architect I. Alleweireldt (Brugge).

1887: uitbreiden en vernieuwen in neoclassicistische stijl van de voorgevel, nu met drie bouwlagen, en optrekken bakstenen muur langs Maagdendal en Hoedenmakersstraat. In dezelfde periode bouwen van driebeukige neogotische kapel van baksteen met classicistisch geïnspireerde zijbeuken.

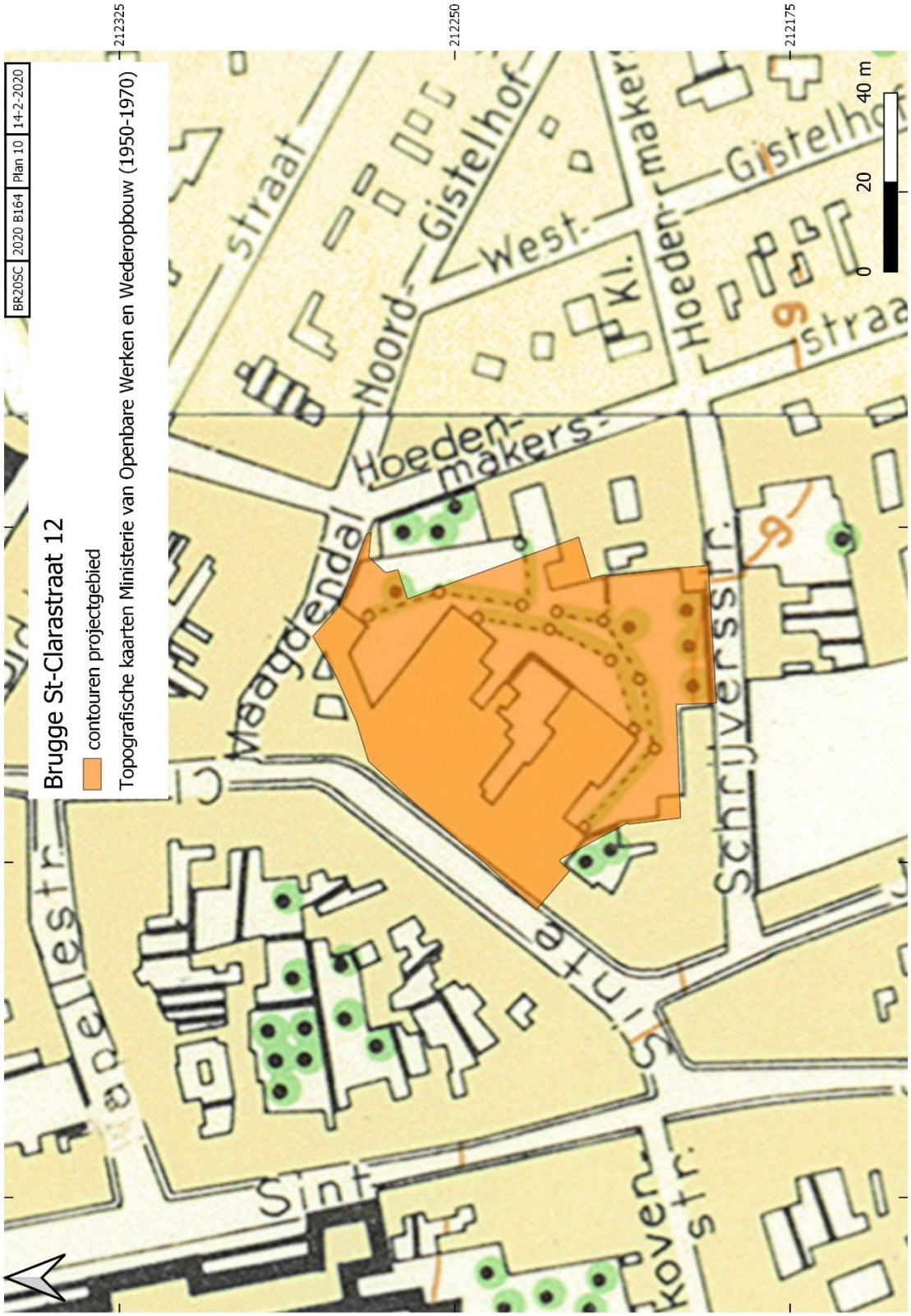
1960-1961: optrekken naar ontwerp van architect L. Viérin (Brugge) van huidige gevel gebaseerd op 19de-eeuwse gevel + vernieuwen van binnenruimten.

1992: afbreken van de twee zijbeuken van de kapel en herinrichten als polyvalente zaal, enkel het exterieur van de middenbeuk blijft bewaard.

(https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/83028)

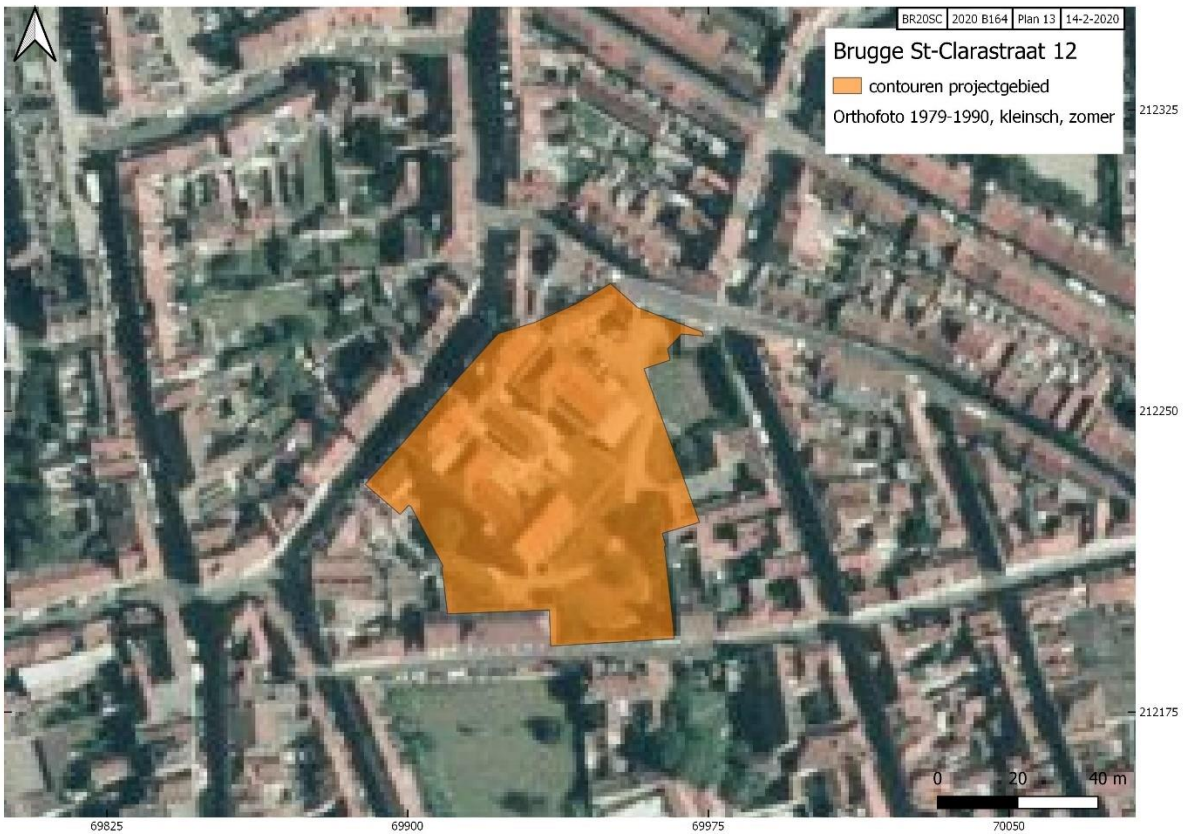

Figuur 7: Historische foto, ca 1938 (bron: erfgoedbrugge.be, inventarisnummer BRU001002134)

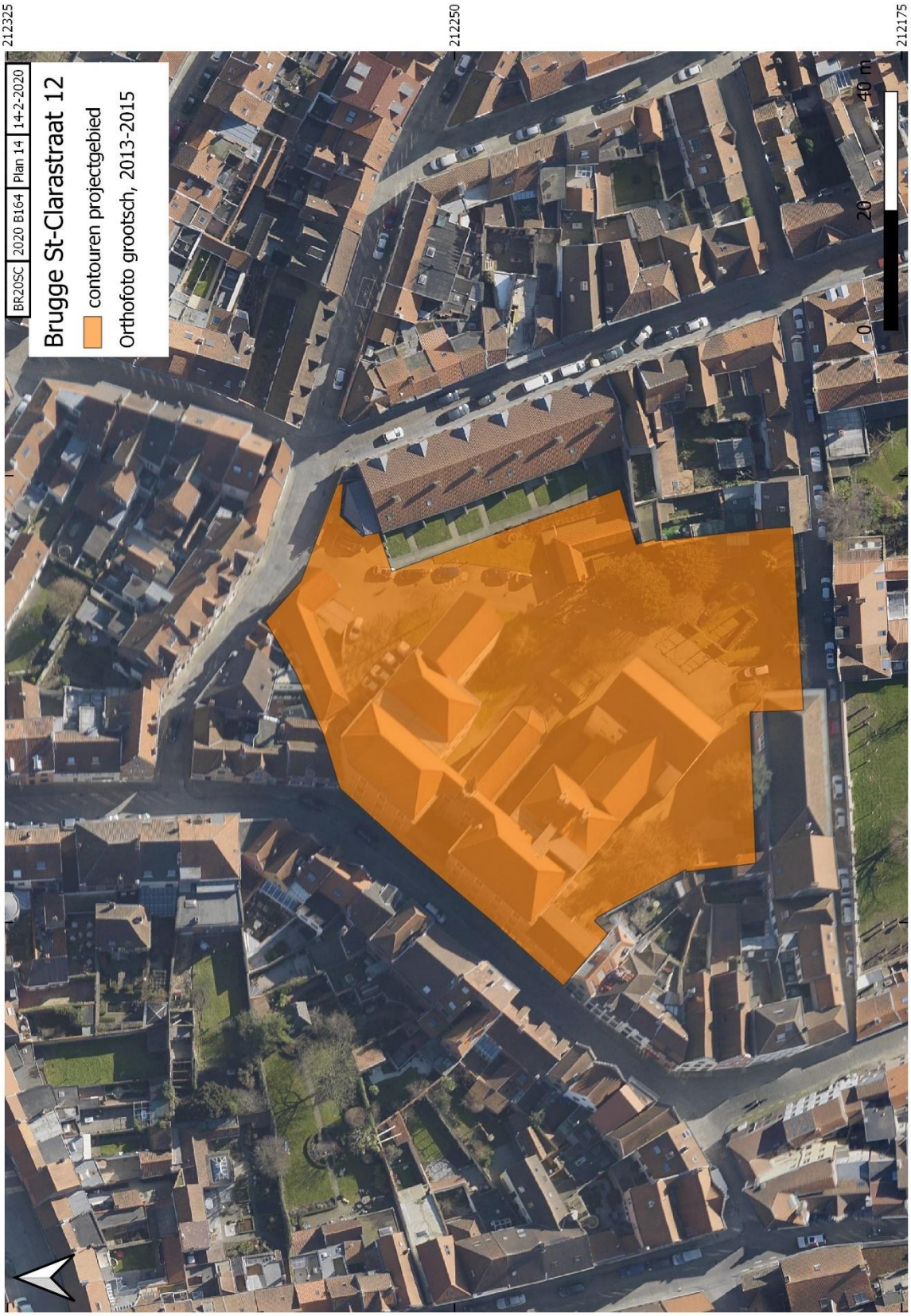

Plan 10: het plangebied (oranje polygoon) weergegeven op topkaart van het ministerie voor openbare werken en wederopbouw (bron: AGIV)

Plan 12 en 13: het plangebied (oranje polygoon) weergegeven op de orthofoto uit 1971 en 1990 (bron: AGIV)

Plan 19: het plangebied (oranje polygoon) weergegeven op de orthofoto uit 2017 (bron: AGIV)

2.Gaafheid van het terrein: verstoringen

In dit hoofdstuk worden de gekende verstoringen in en rondom het projectgebied beschreven, dewelke een nefaste invloed gehad hebben op de gaafheid en de bewaringstoestand van de verwachte *archeologica*.

Voor de eeuwenlange periode vanaf het gebruik van/aanpassingen aan het landschap door de prehistorische mens tot de beschikbare cartografische bronnen zijn er geen gegevens voorhanden. Er kan echter wel aangenomen worden dat verstoringen – althans in verticale zin – kleinschalig zullen zijn geweest: bodemingrepen in het kader van een 'doorsnee' agrarisch gebruik zullen beperkt gebleven zijn tot een toplaag van 30-40 cm.

Het plangebied bevindt zich in het bouwblok begrensd door Sint-Clarastraat, Maagdendal, Hoedenmakersstraat en Schrijversstraat. Het plangebied wordt met de aanleg van de tweede Brugse omwalling (1297-1299), opgenomen in het stedelijk weefsel van de stad en de straat wordt een volwaardige poortstraat, begrensd door de Kruispoort.

Archivalische bronnen geven een duidelijk beeld van een socio-economisch armere buurt in de periferie van de stad vanaf de late middeleeuwen.

Vanaf de late middeleeuwen is de menselijke aanwezigheid op het terrein te achterhalen via archivalische bronnen. In de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008, getiteld *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* wordt het bouwblok begrensd door Sint-Clarastraat, Maagdendal, Hoedenmakersstraat en Schrijversstraat als één van de typewijken onderzocht. Concreet wil dit zeggen dat er voor het volledige plangebied een enorm exhaustief archiefonderzoek uitgevoerd werd. Op deze manier kennen we voor het plangebied alle individuele percelen, de bijhorende huisnamen, de aard van de voorgevel (hout of steen), de aard van de zijgevels, de opeenvolgende eigenaars, de perceelsmutaties (opsplitsen of samenvoegen), de evolutie van de huurwaarden, de ligging van het verdwenen steegje, bijkomende in-of uitgangen, de organisatie van de watervoorziening en toiletten tot de aard van de tuinomheining. Voor het grondgebied Brugge gaat dit om één van de meest gedetailleerde studies.

Deze studie eindigt omstreeks 1900. Op het plangebied staat er op dat moment een klooster van de zusters der armen, dat fasegewijs tot stand komt. Ook uit deze periode is er een omvangrijk aantal bronnen beschikbaar, waaronder diverse bouwvergunningen en historische foto's. De zusters verlaten het klooster in de jaren 1960, waarop de Brugse architect L.Viérin het grondig verbouwd tot een rusthuis. Op basis van de beschikbare foto's, plannen en beschrijving op de inventaris bouwkundig erfgoed is bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar dat de laat 19de-eeuwse kapel sterk verbouwd werd. De beide zijbeuken werden verwijderd, alsook diverse lagere aanbouwen en tuinmuren zichtbaar op historische foto figuur x. Een eventueel aanwezig bodemarchief zal bij deze werkzaamheden ongetwijfeld negatieve gevolgen ondervonden hebben.

Het WZC wordt in 2015 verlaten.

3 Synthese

Aan de hand van de onderzoeksvragen kan een synthese gemaakt worden van de relatie tussen het projectgebied, het archeologische kader en de geplande bodemingreep.

-wat is de landschapshistoriek van het terrein?
-hoe is het terrein gebruikt geweest?
Voor de eeuwenlange periode vanaf het gebruik van/aanpassingen aan het landschap door de prehistorische mens tot de beschikbare cartografische bronnen zijn er geen gegevens voorhanden. Er kan echter wel aangenomen worden dat verstoringen – althans in verticale zin – kleinschalig zullen zijn geweest: bodemingrepen in het kader van een 'doorsnee' agrarisch gebruik zullen beperkt gebleven zijn tot een toplaag van 30-40 cm.

Het plangebied bevindt zich in het bouwblok begrensd door Sint-Clarastraat, Maagdendal, Hoedenmakersstraat en Schrijversstraat. Het plangebied wordt met de aanleg van de tweede Brugse omwalling (1297-1299), opgenomen in het stedelijk weefsel van de stad. Archivalische bronnen geven een duidelijk beeld van een socio-economisch armere buurt in de periferie van de stad vanaf de late middeleeuwen.

Vanaf de late middeleeuwen is de menselijke aanwezigheid op het terrein te achterhalen via archivalische bronnen. In de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008, getiteld *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* wordt het bouwblok begrensd door Sint-Clarastraat, Maagdendal, Hoedenmakersstraat en Schrijversstraat als één van de typewijken onderzocht. Concreet wil dit zeggen dat er voor het volledige plangebied een enorm exhaustief archiefonderzoek uitgevoerd werd. Op deze manier kennen we voor het plangebied alle individuele percelen, de bijhorende huisnamen, de aard van de voorgevel (hout of steen), de aard van de zijgevels, de opeenvolgende eigenaars, de perceelsmutaties (opsplitsen of samenvoegen), de evolutie van de huurwaarden, de ligging van het verdwenen steegje, bijkomende in-of uitgangen, de organisatie van de watervoorziening en toiletten tot de aard van de tuinomheining. Voor het grondgebied Brugge gaat dit om één van de meest gedetailleerde studies.

Deze studie eindigt omstreeks 1900. Op het plangebied staat er op dat moment een klooster van de zusters der armen, dat fasegewijs tot stand komt. Ook uit deze periode is er een omvangrijk aantal bronnen beschikbaar, waaronder diverse bouwvergunningen en historische foto's. De zusters verlaten het klooster in de jaren 1960, waarop de Brugse architect L.Viérin het grondig verbouwd tot een rusthuis. Op basis van de beschikbare foto's, plannen en beschrijving op de inventaris bouwkundig erfgoed is bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar dat de laat 19de-eeuwse kapel sterk verbouwd werd. De beide zijbeuken werden verwijderd, alsook diverse lagere aanbouwen en tuinmuren zichtbaar op historische foto figuur 7.

-speelde het terrein een belangrijke rol in de ontwikkeling van Brugge?
Het plangebied speelde geen noemenswaardige rol in de Brugse geschiedenis. Zie hiervoor hoofdstuk II.1.2 (supra)

-welke impact hebben de voorziene werken op de bodem?
De voorziene werken op het plangebied zijn meerledig:

- De interne renovatie van het voormalige WZC: bij deze interne renovatie worden onder meer de bestaande vloerbedekking verwijderd en wordt een nieuwe structurele vloeropbouw geplaatst. Gezien de hoge ruimtes wordt er in opbouw gewerkt. De bestaande vloerplaat wordt behouden, er is dus geen sprake van nieuwe bodemingrepen in het interieur.
- Het na-isoleren van de buitenschil: om de gebouwschil maximaal te isoleren wordt aan de buitenzijde bijkomende isolatie aangebracht tot aan/tegen de bestaande fundering. Hiervoor wordt rondom het gebouw (met uitzondering van de voorgevel) een sleuf van **0,8m breed** gegraven tot op ca 1m onder het maaiveld. Gezien deze sleuf op z'n minst deels samenvalt met de bestaande aanlegsleuf van het gebouw, is het aandeel nieuwe bodemverstoring wellicht erg beperkt.
- Het realiseren van een nieuw portaal/wintertuin: Het huidige bijgebouw, gelegen achter St-Clarastraat nr.14, wordt omgevormd en uitgebreid tot portaal/wintertuin. Hiervoor wordt een zone van 70m² voorzien van een nieuwe vloerplaat (20cm dik) en ter hoogte van de gevel wordt één funderingssleuf (footprint **10m²,** tot op vorstvrije diepte) voorzien. De op het GRB weergegeven aanbouw is op heden reeds gesloopt. Ook hier is het aandeel nieuwe bodemverstoring beperkt.
- Het plaatsen van een BEO-veld: om de instelling van verwarming en koeling te voorzien, wordt op het achtererf een zogenaamd BEO-veld geplaatst. BEO staat voor Boorgaten Energie Opslag, een warmtepompsysteem dat werkt op basis van geothermie. Het veld zal gerealiseerd worden door het plaatsen van maximaal 30 boringen met een diameter tussen 130 en 150 millimeter. Na het plaatsen van de polyethyleenlussen worden de boorgaten opgevuld met een mengsel van zand, cement, bentoniet en toeslagstoffen. De bodemverstoring is enkel beperkt tot de boorgaten en beslaat samen een maximale oppervlakte van ca **2,1 m²** en is dus verwaarloosbaar.
- Omgevingsaanleg (figuur 2b): tenslotte zijn er nog een aantal werken die onder de noemer omgevingsaanleg vallen. Zoals op figuur 2a en op F2 te zien is, is er momenteel vrij veel verharding, bestaande uit kasseien op de achtergelegen tuinzone. In het ontwerp wordt dit kasseiendek verwijderd, in de plaats komt er gras, plantenzones en diverse moestuinzones, verbonden via enkele smalle paadjes in steenslag. Op enkele bomen na worden alle bodem op het terrein behouden. Enkel één strook, in het verlengde van de kapel, wordt opnieuw verhard als verplichte brandweg. De huidige verharding bestaat uit kasseien (dikte 8-9-tal cm, onderfundering (steenslag) 15 cm). In de plaats komt een waterdoorlatende halfverharding, bestaande uit een onderfundering van 25 cm en een toplaag van 8cm dikte. De geplande werkzaamheden brengen een in verticale dimensie beperkte 'nieuwe' verstoring van circa 10cm met zich mee.

-is de bodemopbouw intact , gedeeltelijk of volledig verstoord?

Louter op basis van het bureauonderzoek kan niet gesteld worden dat de bodemopbouw niet meer intact is. Op basis van de beschikbare archivalische en cartografische bronnen is duidelijk dat op het plangebied een aantoonbare bebouwing/bewoning is gedurende minimaal zeven eeuwen. Het Het spreekt voor zich dat er in dit tijdsbestek verschillende bouwactiviteiten en bodemverstorende werkzaamheden uitgevoerd zijn.

De geplande bodemingrepen zijn enerzijds sterk verspreid en beperken zich hoofdzakelijk tot smalle stroken (sleuf in functie van na-isolatie, funderingssleuf voor wintertuin) of boorgaten van geringe diameter, die weinig ruimtelijk inzicht verschaffen in het geval van verder archeologisch onderzoek. De geplande omgevingsaanleg beperkt zich hoofdzakelijk tot het wegnemen van het kasseiendek en het aanplanten van graas-en groenzones. Eén ruimere strook in het verlengde van de kapel wordt opnieuw verhard als verplichte brandweg. De geplande werkzaamheden brengen een in verticale dimensie theoretische 'nieuwe' verstoring van circa 10cm met zich mee. Gezien de 20ste eeuwse plannen en historische foto's duidelijk aantonen dat in deze zone eertijds lagere aanbouwen en tuinmuren stonden die recentelijk gesloopt zijn, is het potentieel op kenniswinst ook hier met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid onbestaande. Verder terreinonderzoek wordt dan ook niet geadviseerd.

4Afweging noodzaak verder onderzoek

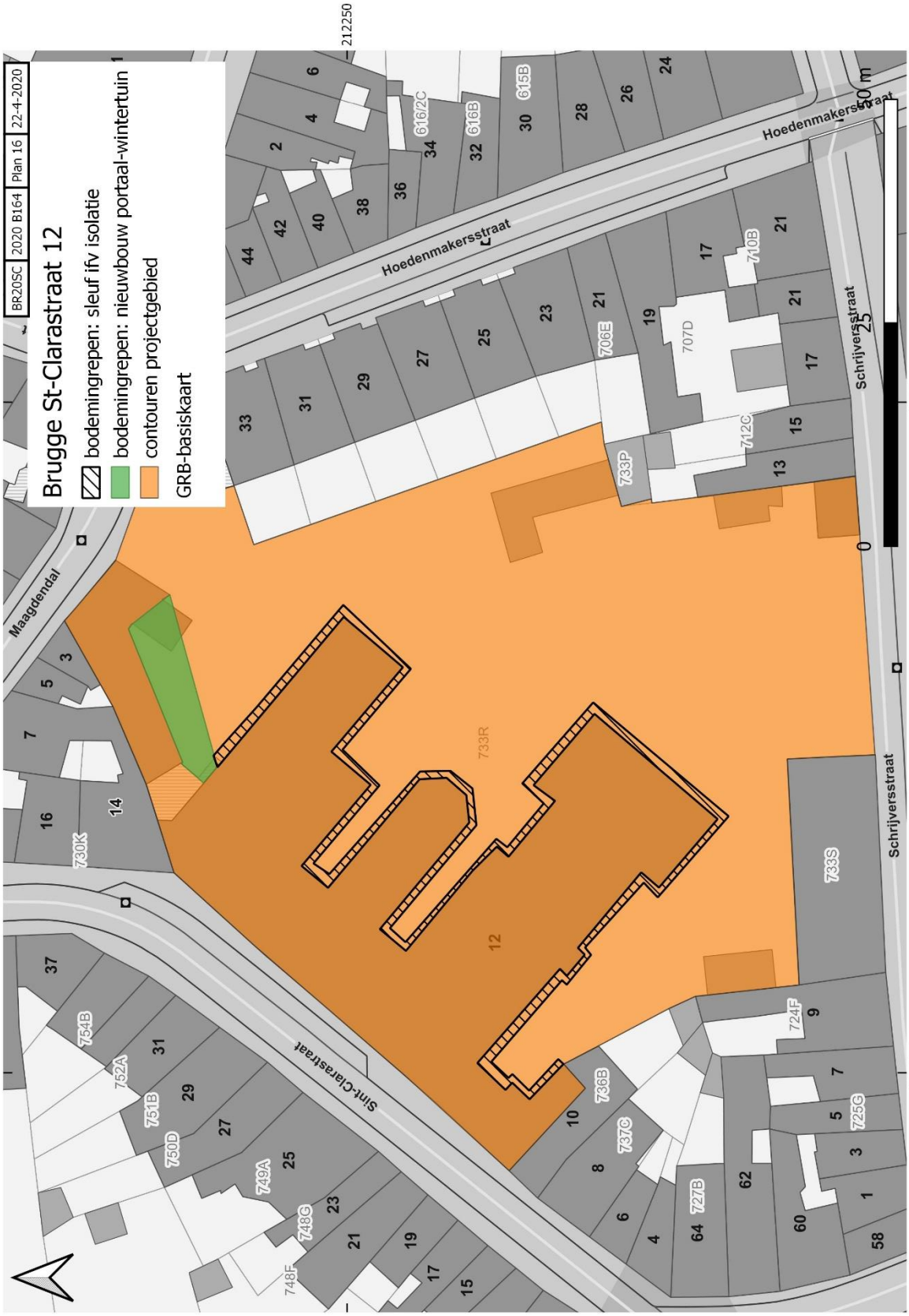
4.1 Inschatting potentieel tot kennisvermeerdering

Op basis van voorgaande hoofdstukken kan gesteld worden dat er op het plangebied een zeker potentieel tot kennisvermeerdering aanwezig is. Verder onderzoek met ingreep in de bodem wordt evenwel niet geadviseerd:

De geplande bodemingrepen zijn enerzijds sterk verspreid en beperken zich hoofdzakelijk tot smalle stroken (sleuf in functie van na-isolatie, funderingssleuf voor wintertuin) of boorgaten van geringe diameter, die weinig ruimtelijk inzicht verschaffen in het geval van verder archeologisch onderzoek. De geplande omgevingsaanleg beperkt zich hoofdzakelijk tot het wegnemen van het kasseiendek en het aanplanten van graas-en groenzones. Eén ruimere strook in het verlengde van de kapel wordt opnieuw verhard als verplichte brandweg. De geplande werkzaamheden brengen een in verticale dimensie theoretische 'nieuwe' verstoring van circa 10cm met zich mee. Gezien de 20ste eeuwse plannen en historische foto's duidelijk aantonen dat in deze zone eertijds lagere aanbouwen en tuinmuren stonden die recentelijk gesloopt zijn, is het potentieel op kenniswinst ook hier met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid onbestaande.

Confrontatie van de toekomstige werkzaamheden met de beschikbare data en informatie van het plangebied, gepubliceerd in Deneweth (2008) toont aan dat verdere onderzoeksdaden met hoge waarschijnlijkheid niet zullen leiden tot nuttige kenniswinst. Verder terreinonderzoek wordt dan ook niet geadviseerd.

4.2 Kader exploitatie potentieel tot kennisvermeerdering: N.v.t.

Plan 22: syntheseplan van de geplande werkzaamheden

5. Samenvatting

Op vraag van Mintus Brugge is een archeologienota opgemaakt voor een geplande omgevingsvergunningsaanvraag voor een terrein gelegen Sint-Clarastraat 12 te Brugge.

Deze archeologienota bestaat in eerste instantie uit een bureaustudie (vooronderzoek zonder ingreep in de bodem). Binnen de opzet van deze archeologienota met beperkte samenstelling wordt enkel ingegaan op één doorslaggevend aspect, met name de historische kennis van het onderzoeksterrein (zie C.G.P.12.5.3.2.), beschreven en geanalyseerd in de doctoraatsverhandeling van Heidi Deneweth uit 2008: *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw.*

Een confrontatie van dit aspect met de toekomstige werken wijst immers uit dat verder onderzoek in het kader van de toekomstige werken met hoge waarschijnlijkheid niet zal leiden tot voldoende relevante kenniswinst. Verder terreinonderzoek wordt dan ook niet geadviseerd.

8. Bibliografie

s.n., (2016a): Code van goede praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch onderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren. Uitgegeven door de Vlaamse Overheid.

s.n. (2016b): Voorbeeld Archeologienota: Aanleg van een parking in de Henri Moensstraat, gelegen achter de kerk te Herdersem (Aalst). Uitgegeven door het Agentschap Onroerend Erfgoed

De Flou, K. (1926) *Woordenboek der Toponymie* (...), Deel 6, Brugge.

Demeester, T. & Schotte, B. (2002): De Koetelwijkpoort en de Houtbrekersdam aan de Spiegelrei, *Brugs Ommeland 42*, p.201-218.

Desmet, J. (1948) De Brugse WIIC-namen, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'émulation" te Brugge, CXXXV*, p.112-117.

Devliegher, L. (1975): De huizen te Brugge. *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen deel 2-3.*

Devliegher, L. (1991): De voorromaanse, romaanse en gotische Sint-Donaaskerk. Evolutie en invloeden, in: De Witte H. (Red.), De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, ArcheoBrugge 2, Brugge, p.118-136.

De Witte, H. 1978: Brugge, *Archeologie 1978.1*, p.21-22.

De Witte, H. (1988): Tien Jaar Stedelijke Archeologische Dienst. Ontstaan en doelstellingen, in: De Witte H. (Red.) Brugge Onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987, Archeo-Brugge 1, Brugge, p.11-42.

De Witte, H. (1992): Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge van prehistorie tot het ontstaan van de middeleeuwse stad, *Westvlaamse Archaeologica 8.2*, p.33-45.

De Witte, H., Van Strydonck M. (2000): Sint-Donaas en de Brugse Burg: dendrochronologisch onderzoek en radiokoolstofdateringen, *Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea, Brugge*, p.184-186.

Dhondt J. (1957): De vroege topografie van Brugge, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent XI*, p.3-30.

GILLIODTS-VAN SEVEREN, L. Les registres des "Zestendelen" ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580, Brugge, 1894.

Hillewaert, B. (1991a): Leerlooiers te Brugge (W.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis 14*, p.3-4.

Hillewaert, B. (1991b) Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge (W.- Vl.), *Archaeologia Mediaevalis 14*, p.42-44.

Hillewaert, B. (1991c): Spermalie, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B. m.m.v. THOEN H., Archeologisch jaarrapport 1989-1990, Jaarboek 1989-1990 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.105.

Hillewaert, B. (1991d): Zwijnstraat, in: DE WITTE H. & HILLEWAERT B. Archeologisch jaarrapport 19891990, Jaarboek 1989-1990 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.107.

Hillewaert, B. (1993): Stadsarcheologisch onderzoek te Brugge (W.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis 16.1*, p.58-61.

Hillewaert, B. 1995a, Pandjeshuizen aan de Garenmarkt te Brugge (W.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis 18.I*, p.42-43.

Hillewaert, B. (1995b): Biskajerplein, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.83-84.

Hillewaert, B. (1995c): Simon Stevinplein, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.84-85.

Hillewaert, B. (1995d): Wollestraat, in: DE WITTE H., HILLEWAERT B. & MAERTENS J.-P., Archeologisch Jaarrapport 1993-1994, Jaarboek 1993-1994 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.91-94.

Hillewaert, B. (1996): IJzertijdvondsten uit recent onderzoek te Brugge (W.Vl.), *Lunula. Archaeologia protohistorica IV*, Bruxelles/Brussel, p.65.

Hillewaert, B. (2000a): 't Zand, in: DE WITTE H.& HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 19971999, Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.159-161.

Hillewaert, B. (2000b): Het Jezuïetencomplex - Verversdijk (Verversdijk, Kandelaarstraat, Boomgaardstraat). In: DE WITTE H.& HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 1997-1999, Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.155-157.

Hillewaert, B. (2000c): Sint-Janstraat 15, in: DE WITTE H.& HILLEWAERT B., Archeologisch Jaarrapport 1997-1999, Jaarboek 1997-1999 Brugse Stedelijke Musea, Brugge, p.159.

Hillewaert, B. (2003): Sint-Andries (Brugge)-Kosterijstraat. In: BOURGEOIS J., BOURGEOIS I & CHERRETÉ B. (EDS.), Bronze Age and Iron Age Communities in North West Europe, Brussel, p.264

Hillewaert, B., Hollevoet Y. & Ryckaert, M. (2011): *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge.

Hollevoet, Y. 1991, Merovingisch aardewerk, in: VERHAEGHE F. & HILLEWAERT B. m.m.v. DE GROOTE K. & HOLLEVOET Y., Aardewerk uit de Oude Burgfase. In: DE WITTE H. (RED.), De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Archeo-Brugge 2, Brugge, p.150-152.

Hollevoet, Y. (2011a): Het wegennet, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge, Brugge, p.42-45.

Hollevoet, Y. (2011b): Romeinse vondsten en vindplaatsen tijdens de 1ste-3de eeuw n. Chr., in: De Inheems-Romeinse bewoning in Brugge en omstreken, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge, Brugge, p.45-68.

Hollevoet, Y. (2011c): Het ruimere historisch kader, in: De Vroege Middeleeuwen in Noordwestelijk Vlaanderen, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge, Brugge, p.96-110.

Hollevoet, Y. en Hillewaert, B. (1997/1998): Het archeologisch onderzoek achter de voormalige vrouwengevangenis Refuge te Sint-Andries/Brugge (prov. W. VL). Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, *Archeologie in Vlaanderen VII*, p.197-207.

Linsingh, A. (2016) *Het 'Oudste geschilderd plan van Brugge': resultaten van recent historisch onderzoek*, Lezing op 'workshop stedelijke ruimte en materiële cultuur in laatmiddeleeuws Brugge, Brugge 16/12/2016

Ryckaert, M. (1991): *Brugge. Historische stedenatlas*. Brussel.

Ryckaert, M. (2011): de vroegste topografische ontwikkeling van het middeleeuwse Brugge, van de 9de tot het begin van de 12de eeuw, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge, Brugge, 140-155.

Soers, K. (1987): Assebroek. Archeologische Inventaris Vlaanderen IX, Gent.

Thoen, H. (1991): Gallo-Romeinse vondsten op de Brugse Burg, in: DE WITTE H. (RED.), De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern, Archeo-Brugge 2, Brugge, p.143-148.

Speecke, M. (2019). Een geselbroederschap van immigranten? Nieuwe gegevens over het Brugse godshuis Ter Calomme. BIEKORF, 119(2), 155–170.

Van Acker, R. (1986): Prehistorische vondsten ten oosten van Brugge, Westvlaamse Archaeologica 2, p91-103.

Van Ranst, E. en Sys, C. (2000): *Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen (schaal 1:20 000)*

Vlierman, K. (2011): Een nieuwe blik op de boot van Brugge, in: HILLEWAERT B., HOLLEVOET Y. & RYCKAERT M. 2011, Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge, Brugge, p.45-68.

Agentschap Onroerend Erfgoed 2016: *Brugge - oudste kern*, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121224, geraadpleegd op 21 december 2016

Deneweth, H. (2008) *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw,* doctoraatsverhandeling, VUB

www.kaartenhuisbrugge.be

http://erfgoedbrugge.be